

BİR DİDAKTİK TÜRKÜNÜN DERLENİŞ ÖYKÜSÜ

(Veya Benim Yıla Bedel Yarım Günüm)

Sulayman KAYIPOV

Folklorculukla geçen bu hayat içerisinde acısıyla tatlısıyla yaşadığım günlerin, değişik tecrübeler edindiğim anların sayısı az değildir. Fakat 1997 yılında Van Kırgızları arasında geçirdiğim yarım günün hem meslekî tecrübe hem de insanî değerler açısından önemi çok büyüktür. Bu yarım gün, her ne kadar kısa bir süreymiş gibi görünse de olabildiğince dolu geçmiş, gerçekten yıla bedel bir *yarım gündü*. O tarihte, sözlü anlatı geleneğinin ustası **Mamaziya Ertürk** adlı ihtiyarla o yarım günü birlikte geçirmeseydim, onun söylediği didaktik şiiri derlemeseydim bu satırlar yazılamayacaktı.

* * *

Uzun yıllar boyu sadece kulaktan dolma bilgilerle tanıdığım ve görmeyi çok istediğim Van Kırgızlarının yaşadığı Ulupamir Köyü'ne ilk kez **Rahmankul Han**'ın oğulları ressam **Abdimalik Kutlu** ve heykeltıraş **Muhammedakbar Kutlu** ile beraber 16 Mayıs 1997 tarihinde gittim.

Köye akşama doğru varmıştık. Kırgızistanlı birinin Ulupamir'e geldiğini duyan köy halkı, genç yaşlı demeden Muhammedakbar'ın evine akın ediyordu. Gelenler benimle selamlaştıktan sonra Kırgızistan ile alakalı sorularını ardı ardına sıraladılar. Genel olarak siyasî, ekonomik, millî ve dinî meselelerle çok ilgilendiklerini fark ettim. Sorularına verdiğim cevaplardan, söylediğim sözlerden, hâl ve hareketlerimden benim kim olduğumu, siyasî görüşümü anlamaya çalıştıklarını hissedebiliyordum.

Ulupamir Köyü'nde yaşayan Kırgızların folkloru ve diliyle ilgili daha önceden bilgi sahibi olmam işimi biraz kolaylaştırmıştı. Teferruatla uğraşarak vakit kaybetmeden hemen işe koyulup çalışmarıma yardım edebilecek insanlarla diyalog kurma yoluna gittim. İlk iki gün bu şekilde geçti. Bu süre zarfında çok önemli olduğu söylenemese de işime yarayabilecek bazı bilgilere ulaştım. “Manas”, “Semetey”, “Olcobay ve Kışımcan”, “Sarinci, Bököy”, “Canayıl Calgız” gibi halk destanlarını anlatanlar bu köyde hâlâ varmış. “Er Töştük”ü “Er Döştük” ya da “Alp Döştük”, “Kurmanbek”i “Kurmanbay”, “Kocacaş”ı “Çoñ Teke” ya da “Gocoycaş” şeklinde biliyorlardı.

Kırgızlar arasında çok da yaygın olarak anlatılmayan “Görüulu” destanının anlatıcılarından **Aaşım Adıgüzel Dariyabay uulu** ile tanıştım. Lirik türde âşıklık türküleri ve ağıtlar ne kadar araştırılırsa araştırılınsınlar bitip tükenmez bir hazine gibidir. Meğer Kırgızistan'da unutulan *ölön* ve *dürö*¹ söyleme geleneği, halk oyunları ve çeşitli örf-âdetler öylece araştırılmayı bekliyormuş.

Ulupamir'deki üçüncü günümün de üzerine güneş doğmuştu... Yanımda oturanlardan biri benim asıl maksadımı, gerçekte kim olduğumu nihayet anlamış olacak ki: “Mamaziya Ake² gelmiş geçmişi, olmuşu bitmiş çok iyi bilir. Sizin arayıp da bulamayacağınız biri. Fakat şimdilerde yataktan kalkamayacak kadar ağır hasta. Sizinle konuşabilir mi, bilmiyorum” dedi. Bu sözleri duyar duymaz, esas aradıklarımı Mamaziya Ake'de bulabileceğimi hissederek gibi oldum.

¹ Dügün türkülerinden olan Ölön'ün bir türü. Bkz. Elinizdeki kitap, s.175-204.

² Ake: Kırgızcada yaşça büyük erkeklere hitap edilirken söylenir. Ağa, ağabey mânâsına gelir.

Ulupamirlilerin söylediklerine göre Mamziya Aksakal³ Kırgızistan'daki Alay ilçesine bağlı Cekendi Köyü'nde yaşayan Kıpçak boyuna mensup ve zamanın şartlarına göre zengin olan Mamay ve Anapiya adlı mümtaz insanların soyundan geliyormuş. Bıyıklarının yeni yeni terlemeye başladığı delikanlılık çağında doğduğu yerden ayrılan Mamaziya Ake, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen göbek bağının kesildiği toprakları, artık boylarında büyüyen çalılıklardan mescidin önündeki çınar ağacına kadar detaylarıyla hatırlıyormuş. Bütün bunları gözlerinin önünden film şeridi gibi geçirerek bir kere olsun doğduğu toprakları yeniden görmeyi çok istiyor, ömrü boyunca memleket hasretiyle yanıp tutuşuyormuş. Bu yaşında bile: “*Bir defacık olsun gidip Alay'ın suyundan bir yudum içsem bana yeter. Gerisi Yüce Allah alnımıza ne yazdıysa...*” diye çok defalar iç geçirmiş. Kısa boylu, çabuk öfkelenen, sinirlendiği zaman hiç kimseyi gözü görmeyen sert bir karakteri varmış.

Bunları duyduktan sonra hasta yatağında yattığımı, yaşının epey ilerlediğini ve bir sonraki gelişimin ne zaman olabileceğini düşündüm. Ölümlü dünya... Kayda değer herhangi bir malumat almayacak olsam bile; yıllardır üzüntüyle, hasretle Atayurt özlemi çeken, vatani için içi yanan bu ihtiyarın yüzünü görüp elini sıkmadan buradan ayrılmama karar verdim.

Ulupamir'e daha önce hiç gelmediğim için kimseleri tanımıyor, köyü iyi bilmiyordum. Bu yüzden **Abdulhalim Vatan Mollo Asa uulu** ve **Adnanmenderes Kutlu Abdibayit uulu** bana ev sahipliği yapıyor, köyü gezdiriyor, karşılaştığımız köylülerle beni tanıştıyorlardı. Mamaziya Aksakal'ın durumunu öğrendikten sonra bu iki arkadaşına: “Gidip görelim, hiç olmazsa sağlığını sıhhatini sorarız. Hastalık bu, yatakta yatmaktan sıkılmış, konuşacak birilerini arıyor olabilir. Konuşmasak bile bu ihtiyarın yüzünü görmeden buradan ayrılamam” dedim.

Abdulhalim, Adnanmenderes ve ben sıra sıra yapılmış evler arasından geçerek sükûn içindeki bir evin ikinci katına çıktık. Odasına girdiğimizde avutları içine çökmüş, hastalığından dolayı yüzü morarmış fakat hâlâ hayatla bağlarını koparmamış olan ihtiyar yattığı yerden doğrularak oturdu. Oturduğu için midir bilinmez, benim gözüme o kadar da kısa boylu ve sinirli bir adam gibi görünmedi. Adnan Menderes'i ve Abdulhalim'i seslerinden tanıyarak sıcak bir şekilde hâllerini hatırlarını sordu. Daha sonra beni de tanıştırdılar: “Misafirimiz, Kırgızistan'dan gelmiş, Van'daki üniversitede hoca. Sizin hastalığınızı duyup hâlinizi hatırlarınızı sormaya gelmiş” dediklerinde: “Kulluk, Kulluk,⁴ öz kanımız, öz canımız, Kırgızistanlı desene. Uzaktan uzağa bunlara hasret duyup bir ömür geçirdik” diyerek bir daha tokalaşmak için elini bana uzattı. “Alay'ı bilir misin?” dedi. Hem akıllı hem de her hâlinden görmüş geçirmiş, adam sarrafı olduğunu belli eden ihtiyar beni konuşturmaya, kim olduğumu, amacımı anlamaya çalışıyordu. Böyle olmasının da kendine göre bir sebebi vardı. Bu köyde yaşayanlar eski Sovyetler Birliği nüfus cüzdanını taşıyan herkesi hangi ulustan olduğuna bakmadan Rus olarak nitelendiriyor. “Pamir'e çok Rus ajanı geldi” diyorlardı. Üstelik herhangi bir şey soracak olursam “Bunu neden öğrenmek istiyorsun, yoksa ajan mısın nesin sen?” diyerek sinirlendikleri de oluyordu. Sovyetler Birliğinin, bu köylülerin Afganistan Pamiri'nde yaşadıkları dönemde Pamir'e ajanlar gönderdiğini ve daimi surette gözetim altında tuttuğunu, ancak herhangi bir sonuç elde edemediğini söylüyor ve buna inanıyorlardı.

Galiba Mamaziya Aksakal da konuştuğu sırada defterime bir şeyler yazdığımı görünce doğrudan yüzüme bakarak şüphelendiğini belli etmişti. Fakat başkaları gibi “Sen ajan mısın?” diye sormadı. Nedendir bilinmez, beni kendisine yakın gördü, bana inandı... Bunu hissedebiliyordum.

Gerçekten de canı sıkılmış olmalıydı ki odasına girdiğimiz andan itibaren tatlı tatlı konuşuyor, bizimle sohbet ediyordu. Onun halk dilini mükemmel bir şekilde kullanan usta bir romancının anlatımını

³ Aksakal: Yaşlı insanlar için kullanılan bir hitap şekli.

⁴ Sevinç ve şaşırma anında söylenen, şükran anlamını içeren bir nida.

hatırlatan, birbiri ardına son derece intizamla kurduğu cümlelerle düşüncelerini sağa sola dağıtmadan, dinleyenin kafasını karıştırmadan ifade edişi beni büyülemişti. Bu yüzden o bir defa soruyorsa ben iki defa soruyor, daha çok ben onu konuşturmaya çalışıyordum. Bu sırada da yaşlı adamın dağarcığındaki bazı kelimeleri, atasözlerini defterime kaydediyordum.

Bu şekilde sohbetimiz koyulaşmıştı. İhtiyarla çok iyi anlaşmışımızı gören Abdulhalim ve Adnanmenderes, Aksakal'dan izin isteyerek yavaşça oradan ayrıldı. Sofranın başında bir taraftan içi vatan özlemiyle yanan, bu da yetmezmiş gibi ihtiyarlık ve hastalıkla pençelesen Mamaziya Aksakal ile ben başa kaldık.

İhtiyar olmasına rağmen, sesindeki kısıklık ve yorgunluğu saymazsak konuşmasında en ufak bir pürüz yoktu. Son derece akıcı bir lisanla duraksamadan konuşuyordu. Bir çağlayan gibi coşarak arada birkaç tane de küçük halk hikâyesi anlattı. Fakat maalesef bu halk hikâyelerini onun anlatım hızına yetişemediğim için defterime kaydetme imkânım olmadı.

Anlattığı hikâyelerde birçok yer ve insan ismi geçiyordu. Bu isimlerle bağlantılı olarak aralara serpiştirdiği detaylara ters düşmeden, en ilginç de olay sanki biraz önce meydana gelmiş de sıcaklığı hâlâ devam ediyormuşçasına canlı olarak anlatıyordu. Fakat kimsesiz kalmış yurt, sönmüş ocaklar, başlamadan biten ömür, derin hayal kırıklıkları, kesilen baş, yerine gelmeyen dilek, ayaklar altına alınan gurur, hayatta kalmanın verdiği azap ve boşa giden yıllar... Bütün bunları anlatmak da dinlemek de çok zordu.

Hâlsiz kalan ihtiyarın biraz nefes alması, rahatlaması için konuyu değiştirmeye karar verdim. Folklorculuk tarafım ağır basmış olacak ki atasözleri, bilmece, tekerlemeler ile alakalı sorular sormaya başladım. Sorduğum sorulara: “Yok, ben öyle şeyler bilmem” diye cevaplasa da her bir türden birkaç örnek verdi.

Atasözü, deyim, özdeyiş, bunların hepsine *metel* diyorlarmış. Bu kelimenin bazen *mätäl* şeklinde telaffuz edildiği de görülüyor. Mamaziya Aksakal her iki telaffuz şeklini de kullanıyor, bazen *metel* bazen ise *mätäl* diyordu. Bir kişinin ağzında aynı kelimenin farklı telaffuzlarını duymak beni epey şaşırtmıştı. Bilinen “teke” sözcüğünü “tākā” şeklinde söylediklerini de fark ettim. Bu da biraz önceki meseleye benziyor diye düşünüp sorduğumda: “Yo, bu başka, ‘tākā’ evde beslenen, ‘teke’ ise dağlarda yaşayan” dedi. Dağ keçisinin erkeğine “teke”, ahırda besledikleri evcil keçinin erkeğine ise “tākā” diyorlardı.

Mamaziya Ava bir taraftan konuşurken ben de onlarca atasözü ve deyim kaydettim. Birkaç örnek daha verdi. “Vatan ile alakalı bir atasözü var mı, Mamaziya Ava?” diye sorduğumda hemen: “Bar. Er vatani - tuulup tüşkön ceri, İt vatani - cuvundu içken ceri deyviz”⁵ diyerek tekrar söze başladı.

İlginç olay örgüleri ile örülmüş hikâyeleri anlatmaya alışan Mamaziya Ava, bilmece ya da tekerleme söylemekten pek de hoşlanmamış, çocuk oyunu der gibi bir tavır takınmıştı. Galiba darılmasın diye düşünmüş olacak ki sorduğum sorulara zorla da olsa kısa kısa cevaplar vererek geçiştirdi. Bense sorduğum sorularla onu istediğim tarafa doğru çekiyordum. Bu şekilde “...böyle derlerdi, şöyle derlerdi...” diyerek bana 28 bilmece söyledi. Sonraki zamanlarda hiçbir kaynak kişiden bir günde 28 bilmece derlemek nasip olmadı. Pamir Kırğızları bilmeceye “tabışmak”, tekerlemeye ise “tılsındırmak” diyorlardı.

Daha sonra uzun uğraş ve çabaların neticesinde köyde yaşayan diğer insanlardan bu 28 bilmeceyi değişik varyantlarını derleme imkânım oldu. Bilmece sorma kültürü giderek unutulmaya başladığı için birçok kaynak kişi bilmeceyi bilmekle beraber, yanıtını söyleme hususunda çok da yeterli değildi. Fakat Mamaziya Ava'nın, “aklında olmadığını” söylemesine rağmen bana yazdırdığı bilmece metni de yanıtları da tam ve

⁵ Var. Er vatani, doğduğu yer; it vatani, doyduğu yer deriz.

açık seçikti. Bu durum onun hafızasının ve hafızaya alma özelliğinin ne kadar iyi olduğunun bir ispatıydı. Böyle bir kaynak kişiden daha birçok şeyin “sağılabileceğini” usta folklorcular iyi bilirler.

Tecrübeyle sabit olduğu üzere, her kaynak kişinin folklorik dağarcığındaki sözlü gelenek eserlerini iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, kaynak kişinin dinleyicilere sık sık söylediği, aktif durumdaki eserlerden oluşur. İkincisi ise folklorik repertuarın pek de kullanılmayan kısmıdır; yani bilinçaltına itilmiş, sadece zorunlu olduğu durumlarda dile getirilen eserlerden ibarettir.

İlerlemiş yaşına rağmen hatırd tutma kabiliyeti yüksek olan, bir defa duyduğu şeyi bile bilinçaltına atarak unutmayan bu sıra dışı insanın hafızasının derinliklerindeki gizli hazineyi ardarda çıkarmak istedim. Neticede, “Önceden böyle bir bilmece var mıydı?” diye sorduğumda: “Yok” ya da “Evet” diyerek iki üç bilmece söylediği de oluyordu. Bazı bilmeceleri bilinçli olarak yanlış söylediğimde: “Hayır, o öyle değil, doğrusu böyle” diyerek bilmece söylediği de oldu. Örneğin: “Ayı tabağa benzeterek bir bilmece sorarlar mıydı?” dediğimde “Hayır, onu patire (ekmek türü) benzetirlerdi” diyerek: “Bir yuvarlak patir, âleme tatır. Bunun cevabı ‘Ay’ şeklinde, benim cümlemi tamamladı. Daha sonra cevabı ‘Ay’ olan diğer bilmeceleri de söyledi.

Tekerleme meselesine geldiğimizde ise Mamaziya Ava: “Tekerlemelerin sonu bir ayıp söze varır” diyerek bu meseleye pek de sıcak bakmadı. Sadece dört tekerleme derleyebildim. “Bu zaten az, bu kadar bir şey, zaten çok söylenmez” dedi.

Çok önceden tanıştığım, sır paylaştığım biri olsa idi; ne yapar eder, “sonu ayıp söze varan” tekerlemeleri de söyletirdim ihtiyara. Fakat Mamaziya Ava ile aramızdaki diyalogun yönü en baştan beri ciddi ve seviyeli idi. “Yaşı sekseni geçmiş yaşlı bir adam bunları söyler miymiş?” şeklindeki bir intibadan çekinmesi doğaldı. Nitekim ben de “Kırgızistan’dan gelen birisi utanmadan bunları sorar mıymiş?” diye düşünmesin derken, bu yaşlı adamın hafızasındaki daha nice örneği maalesef kayda geçiremedim. Bir keresinde tam bir cümleye başlayacak olup: “Sekiz keçi... diye bir şeyler söylenirdi, ama boş ver” demişti. Meğerse:

Sel sel kelet, sel kelet,
Segiz tekem teñ kelet,
Sakalın suuga malıp kelet,
Maga silkpey talga silk,
Atañın moynun ayra silk,
Eneñin moynun kayra silk,—
(Sel sel gelir sel gelir
Sekiz keçim denk gelir
Sakalını suya batırıp gelir
Bana silkme, ağaca silk
Atanın boynunu [ikiye] ayrılınca silk
Ananın boynunu döndürerek silk)

denen tekerlemeyi söyleyip söylememe konusunda karasız kalmış ve söylemek istememişti. Sonradan fark ettiğim gibi, Pamir Kırgızlarının sözlü geleneğinde, tekerlemelerde kullanılan kelimelerdeki ses benzerlikleri yoluyla bazı ayıp sözler kastedilmekteydi. Herhangi bir anlama dayalı olmayan ses, hece ve sözcükleri

sıralama yoluyla telaffuz edilmesi zorlaştırılan tekerlemeler sayılıydı. Bu türdeki tekerlemelerin önemlilerini Mamaziya Ava zaten bana söylemişti. Her ne kadar böyle “ufak tefek şeyler”e pek iltifat ediyor olmasa da daha önce anlatmış olduğu keder dolu hikâyelerin üzerinde bıraktığı tesirden biraz kurtulur, nefes alır gibi olmuştu.

Daha sonra ihtiyarın lehçesine yakın bir dille: “Mamaziya Ava, biraz da geçmişte meydana gelen hadiselerden anlatır mısınız?” dedim. Ardından “Kırk kişiyi öldürmüşler ya...” diyerek sözü daha önce haberini aldığım bir hikâyeye getirdim. Bunun üzerine “Hangi hadiseyi soruyorsun... Kırk kişiyi Ruslar şehit etmişti, onu mu anlatayım” dedi ve “Kırk Şehit” adlı halk hikâyesini anlatmaya başladı. Bu sefer fazla soru sormadım, yaşlı adamı kendi hâline bırakıp sadece dinlemekle yetindim. Anlattıklarına yetişemediğim için yazamadığıma, konuşmalarını kaydedebilmek için gerekli alet edevatın yanımda olmamasına çok üzülüm. “Anlatmakla bitmez bunlar, hepsi sanki gözümün önünde; bazı adamlar unuttur ama ben kesinlikle unutmam” diyerek bir ara durakladı. “Kırk Şehit”, Mamaziya Ava’nın uzun zaman anlatarak iyice pişirdiği sözlü halk hikâyelerindendi. Bunu anlatırken kendisini hikâyeye vererek, şehit edilen kırk kişiyle beraber kırk defa ölüp, kırk defa dirilerek anlatıyordu.

Yıllardan beri aradığım hazineyi bulduğumu hissediyor, içten içe seviniyordum. Aklıma, doğduğu gündən başlayarak bu güne kadar sürdüğü hayatı anlatılmak geldi. Geçmişte meydana gelmiş bir olayı bu derece canlı ve güzel bir şekilde anlatan söz erbabıyla karşılaşmak yıllardan beri dilediğim bir şeydi. Şimdi uzun zamandan beri yerine gelmesini istediğim dilek karşımda duruyordu, fakat...

Kurduğu cümlelerdeki intizam ve mükemmellik, yeri geldikçe aralara serpiştirdiği bazı atasözleri, kafiyeli ikilemeler vardı ama araya bir kıta dahi olsa şiir sokmamıştı. “Böyle güzel konuşan, bir olayı anlatırken dinleyeni kendisine bağlayan usta bir anlatıcı nasıl olur da şiir bilmez” diye düşünerek, içindeki şiir damarını kabartmak için “Mamaziya Ava, Pamir’de âşıklar var mıydı?” diye sordum. “Olmaz olur mu, vardı tabii, hem de çok yetenekli âşıklar vardı. Biraz önce sizinle gelen Aalim’in (Abdulhalim’in Pamir’de kalan) amcası âşıktı. Mesela, Şayımlar’dan (kabile adı) Pazıl Ake diye biri vardı. Didaktik şiiri de destanı da taşlamaları da çok iyi söylerdi. Hafızasındaki şiirler bitmek bilmezdi. Tek kusuru fakir olmasıydı. Bir de Alapalar’dan (kabile adı) Rıskul adlı biri vardı” dedi.

Daha sonra Hoşvak adlı bir âşığın Sarkol yöresi hakkında söylediği şiiri, Sok denen yerdeki ağıtçı bir kadının duaya geç gelen kayınlarını nasıl utandırdığını kısaca da olsa anlattı. Her bir kelimeyi tane tane tekrar ederek anlatıyordu. Bunu bir taraftan defterime kaydederken onun anlatım hızına yetişmem için yapıyor; diğer taraftansa ağzından çıkan her kelimenin değerini biliyor, onları boş yere söylemiyordu. Anlamını bilerek, severek söylüyordu.

Aksakal’ın bu anlattıkları onun şiiri sevdiğini, bazı sözlü halk şiirlerinin tamamını olmasa da kalbini titreten mısralarını ezberden bildiğini anlamam için yeterliydi. Konuşmanın yönünü şiire çekmek için: “Gençlik çağlarımızda siz de şiir söylemiş olmalısınız, Ava” dedim. Bunu duyunca yürekte güldü. Bana mı güldü, yoksa başka bir şeye mi anlamak zordu.

Fakat Aksakal ne söylemek istediğimi sezmiş olacak ki: “Oldu işte çakır keyif dönemlerde. Fakat ben hiçbir zaman türkü söylemedim. Türkü söylemeyi şu bizim sadıçlar daha iyi bilirler, onlara sor” dedi. Nedendir biraz durakladıktan sonra: “Tamam tamam, gönlün kalmasın” diyormuş gibi yerinden doğrularak oturuşunu değiştirdi ve içinden “Etrafta çoluk çocuk yoktur, inşallah” cümlesini geçirerek sağa sola bakındı. Sonra boğazını temizleyerek âşıklık geleneğine has birkaç mısra mırıldandı. Aksakal: “Bunu söylersem hoşuna gider mi gitmez mi, anlar mı anlamaz mı?” şeklinde düşündüğünden olsa gerek, türküyü kısa kesti. “Buna da şükür, az çok bildiği halk şiirlerinden birkaç mısra da olsa derleyeyim” diye düşündüm. Mühim olan kısmın bundan sonra geleceğini nereden bilebilirdim ki.

Âşıklık türküsünün kuvveti mi ya da aklına moralini düzelten başka şeyler mi geldi bilmiyorum, Aksakal biraz dirilir gibi oldu. İhtiyarlığını, hastalıklarını unutmuş gibi: “Her şeyin bir vakti zamanı varmış, gençlik çağımızda böyle türküler çok söylenirdi” diyerek güldü. Güldükçe gönlünün daha da açıldığı görülmekle beraber nefes alışverişinin ağırlaştığı fark ediliyordu. Bana soru sorma fırsatı vermeden: “Türkünün en iyisi, didaktik türküdür. Oradan buradan toplama türkü dünyada çok ama didaktik türkünün yerini hiçbiri tutamaz. Pamir’de didaktik türkü söyleyebilen âşıklarımız vardı. Onların hepsi birer birer öldü. Ben çok türkü dinledim ama hiç söylemedim. Fakat birçoğu ezberimde vardı. Şu hastalık benim aklımı alıp bitirecek” dedi. “Hangi türkülere didaktik türkü diyorsunuz” diye sordum. “Didaktik türkülerini büyük ustalar söyler. Sonra bunları bazı adamlar ezberlerler. Didaktik türkülerin bir mânâsı olur, dinleyenler bu türküden ibret alır. Her türküye didaktik türkü diyemezsin. Bir dinlemelik türkü çok. Onlara da türkü diyorlar. Fakat didaktik türküyü dinledikçe dinleyesin gelir. Şu âlemdeki her şey didaktik türkülerde var. Bazı usta ağıtçı âşıklar, ağıtları da didaktik türkü şeklinde söylerler. Bizim Pazıl Ake isimli âşığımız, Moldo Asa Biy ve Arıkbay Acı adındaki akrabaları öldüğünde ağıtları didaktik türkü şeklinde söylemişti. Bunun banda alınmış hâli bizim köyde var” dedi.

Mamaziya Ava’nın yüzü daha da bir gülmeye başladı. İlk tanıştığımızda “Bunu söylesem mi, söylemesem mi acaba?” diye kendini tartmıştı. Şimdi ise böyle bir hâli hemen hemen yok gibiydi. Bu hâlini gördükten sonra ben de “Bunu sorsam ne der acaba, sorsam mı sormasam mı?” şeklindeki çekingenliğimi üzerimden atıp daha bir rahat ettim. Sanki üç dört saat öncesine değil de yıllar öncesine dayanan bir tanışıklığımız, dostluğumuz vardı.

Kendi kendime: “Şimdi tam sırası, yüzünün gülmesine bakılırsa artık ne sorarsam sorayım cevap verir. Sinirliliği tutup da beni kovmaz herhâlde. Durmadan didaktik türkü deyişiyor, hiç olmazsa bir iki kıta örnek verse iyi olurdu. Ne yapsam da ağızından bir iki mısra dahi olsa çekip çıkarsam” diye düşündüm ve cesaretimi toplayarak lafı eğip bükmeden: “Hatırınızda kaldıysa bir didaktik türkü metni söyleyiniz ne iyi olurdu...” dedim. Bunları söylememle yüzü düşünceli bir hâl aldı. Bir müddet düşünceli gözlerle yere bakıp kendi kendine mırıldandı. Daha sonra boğazını şiir okuyacakmış gibi temizleyerek: “Bunu da yazacak mısınız?” dedi ve cevabını almaya lüzum görmeden aklına gelen bir metni yavaşça, Pamirlilere has bir motifle, bazı zamanlar duracak gibi olup hatırına geldikçe ezberden okumaya başladı.

Allah var, böyle yapacağı aklımın ucundan bile geçmemişti. O söylüyor, ben yazıyordum. Türkü metni epeyce uzun görünüyordu. Daha biraz önce: “Ben türkü bilmem, sağdıçlara sor” dememiş miydi? Ne kadar yavaş söylese söylesin, defterime kaydederken söylediklerine yetişemiyordum. Bu yüzden ancak her bir mısranın başındaki bir ya da iki kelimeyi yazabiliyordum. Mısralardan hiç birini tam olarak yazamadım.

Şiir bittikten sonra biraz nefes aldık ve yarım yamalak yazılmış olan metni “tamamlama” işine başladık. Ben mısra başlarındaki not ettiğim kelimeleri okuyordum. Aksakal ise kalan yerleri tamamlıyordu. Bu durum Aksakal’ın pek de hoşuna gitmedi. Biraz sıkıldı fakat şiir bitene kadar sabır gösterip mısraları birbirine karıştırmadan defterime not etmeme yardım etti. Kendisi sıkıntı çekti ama beni sıkıntıdan kurtardı.

Bazı kelimelerin fonetik özelliklerini dikkate almadan Kırgız edebî diline yakın bir biçimde yazıya geçirdiğimi fark ettim. Bunun üzerine Aksakal’ı sıkılamaya özen göstererek ondan kelimelerin doğru telaffuzlarını sordum ve gerekli düzeltmeleri hemen orada yaptım.

Kadırşinas Aksakal, eksik kalmasın mı dedi artık ne düşündü bilmiyorum, türkü metnini tam olarak aktarabilmek için epey bir gayret sarf etti. Ben metni titizlikle defterime kaydettiğimi sanırken o benden beş beter çıktı: “Burası böyle değil miydi?” diye sorduğumda: “Hayır, burası böyle olmalı” diye beni düzeltiyordu. Kendi kendime “Eğer imkânı olsa da eğitim alsaydı herhâlde ünlü bir tekstolog ya da prensiplerinden zerre kadar taviz vermeyen iyi bir filolog olurdu” diye düşündüm.

İşte böyle. O gün hiç beklenmedik bir yerden bir didaktik türkü metnini -Ulupamirli Kırgızların sözlü geleneğindeki halk şiirinin en güzel örneklerinden birini- tam olarak kâğıda geçirme mutluluğuna eriştim. Mamaziya Ava'nın kendisi de "Bu ne kadar uzun bir türküyümüş. Defterin doldu" diyerek not ettiğim metinlerin hacmine bakıp çocuklar gibi sevindi.

Nihayet metin kontrolü de bitti. Defterime kaydettiğim türkü mısralarını açık bir şekilde ve yavaş yavaş okudum. Beni dinlerken her bir sözü gönlünden kopan tespih taneleri gibi itina ile yerine koymuşçasına, başını memnuniyetle sallayarak öylece durdu. Şiiri sanki benimle yarışır gibi okuyordu. Ben sesli okudum o ise sessiz, ben defterden okudum o ise gönlünün derinliklerinden... En son dizeyi de okuyup şiiri bitirmek üzereyken: "Oldu, işte bu kadar!" dedi birden, sessizliğe bürünerek çehresi mazlum bir hâl aldı...

Gönlünün hafiflediği, rahatladığı fark edilebiliyordu. Kendi okuduğu şiirden yine kendisi memnun kalmışa benziyordu veya çok şaşırılmış olması da mümkündü. Bazı zamanlar böyle durumlarla da karşılaşmak mümkündür. Bilgi aldığınız kişi, repertuarının bir köşesinde duran folklorik eseri bilmediğini sanır, fakat hatırına getirildiğinde: "Ben bunu biliyormuşum" diyerek hayret eder. Galiba Mamaziya Ava da böyle bir durumdaydı. Türküleri bilmediğini söylememiş miydi? Doğrusu bu şiir Mamaziya Ava'nın şairliğinin göstergesi değil, güçlü bir hafızaya sahip iyi bir kaynak kişi olduğunun ispatıdır. Onun hafızasından daha birçok şeyi sabırla işleyerek almak mümkündür. Gönlünün derinliklerinde gizlenerek yatan, kendisinin de fark etmediği daha nice hazinelerin olduğuna şüphe yoktu. Ne yazık ki aramızda hastalık denilen bir hayat gerçeği vardı. Bir de nasip denilen şey, ömür çizgisi...

İşte, 189 dizeden oluşan bu didaktik türkü metnini "anadan doğduğu" gibi, orasını burasını çekip çevirmeden, üzerinde oynama yapmadan bilim dünyasının hizmetine sunmanın en doğru yol olacağına karar verdim. Belki de bu dizelerin folklorcu, diyalektolog meslektaşlarıma ve gerçek halk felsefesini anlamaya çalışan bilim adamlarına günün birinde bir faydası dokunur.

⁰¹ Ee-e-ey, palapan kuştay dey paypañdap ä,

⁰² Baskanı şirin ey taytañdap ä,

⁰³ At'enenin ey ınagı yä,

⁰⁴ Ak üyüñnün ey çırığı yä,

⁰⁵ Baldar ölvös ey bolsoç'äy ä.

(Ee-e-ey, yavru kuş gibi salınarak,

Yürüyüşü şirin paytak paytak,

Ana babanın yârânı,

Ak obanın çırası,

Çocuklar ölmez olaydı).

⁰⁶ Öödö bassa dey, belim dep ä,

⁰⁷ İldiy bassa dey, tizem dep ä,

⁰⁸ Asadan tayak ey karmagan ä,

⁰⁹ Äytkaninän ey canbagan ä,

¹⁰ Çaldar ölvös ey bolsoç'äy ä.

*(Yokuş yukarı belim deyip,
İniş aşağı dizim deyip,
Asayı elinde tutan,
Dediğim dedik olan,
İhtiyarlar ölmez olaydı).*

- ¹¹ Kızgaldaktın dey gülündey ä,
¹² Kızıl bir şäyi dey türündey ä,
¹³ Mövälüü darak ey şagınday ä,
¹⁴ Meerimi künnün ey tavınday ä,
¹⁵ Kızdar ölvös ey bolsoç'äy ä.

*(Gelincik çiçeği gibi,
Kırmızı ipeklinin deseni gibi,
Meyveli ağacın dalı gibi,
Şefkati güneş sıcağı gibi,
Kızlar ölmez olaydı).*

- ¹⁶ Kelin-kızga dey baş bolgon ä,
¹⁷ Är işke kolu dey maş bolgon ä,
¹⁸ Halısı törgö dey ilingen ä,
¹⁹ Halk içinde dey bilingen ä,
²⁰ Uzdar ölvös ey bolsoç'äy ä.

*(Gelin ve kızlara baş olan,
Her işe eli yatkın olan,
Halısı başköşeye asılan,
Halk içinde meşhur olan,
Hanım ustalar ölmez olaydı).*

- ²¹ Aykırtıp ulak äy köp tartıp ä,
²² Atan bir töögö däy cük artıp ä,
²³ Ayıldın çetin ey çañdatıp ä,
²⁴ Alam dep kızdan ey tandatıp ä,
²⁵ Ulandar ölvös ey bolsoç'äy ä.

(Haykırarak, bol bol ulak⁶ oynayıp,

Atan⁷ deveye yükünü yükleyen,

Köy civarının tozunu kaldıran,

Evlenirim diye, kız baktıran,

Delikanlılar ölmez olaydı).

²⁶ Ak cooluk başta dey gılaytıp ä,

²⁷ Ak döşünü dey bulayıp ä,

²⁸ Alganını dey muñayıp ä,

²⁹ Oynop bir oynu dey kanalek ä,

³⁰ Omurdun otun ou cagalek ä,

³¹ Cuvandar ölvös ey bolsoç'äy ä.

(Ak örtüyü başına gevşek bağlayan,

Ak gerdanı topluca olan,-

Evlendiği yârini mahzun ederek -

Oynayıp oyuna henüz kanmamış,

Ömrün ateşini daha yakmamış,

Körpe gelinler ölmez olaydı).

³² Koroozdoy moynu dey koykoñdop ä,

³³ Kekilik kuştay dey keykeñdep ä,

³⁴ Keleñker çaçpak ey keñ sooru yä,

³⁵ Küygön go cardın ey coktooru yä,

³⁶ Kelinder ölvös ey bolsoç'äy ä.

(Horoz gibi, boynunu dik tutan,

Keklik gibi baş oynatan,

Keleñker⁸ saçbağlı, geniş kalçalı,

Hasretle yârin hep arayacağı,

Gelinler ölmez olaydı).

³⁷ Toguz ay boyu dey kötörüp ä,

³⁸ Tolgonup söögü dey sızdagan ä.

⁶ Ulak - buzkeş oyununun diğer adı.

⁷ Atan - tek hörgüçlü erkek deve.

⁸ Keleñker – kadınların, saçlarını ikiye ayırarak ördükten sonra, beliklerin ucuna taktıkları değerli bir süstür.

³⁹ On ay boyu dey kötörüp ä,

⁴⁰ Omurtka söögü dey sızdagan ä,

⁴¹ Tün uykusun dou üç bölgön ä,

⁴² Tüyşölüp, emçek ey süt bergen ä,

⁴³ Eneñ bir ölvös ey bolsoç'äy ä.

(Dokuz ay boyu [karnında] taşıyıp,

Kemikleri zorlanıp sızlayan,

On ay boyu [karnında] taşıyıp,

Bel kemiği sızlayan,

Gece uykusunu üçe bölüp,

Uyanıp emziren, doyuran,

Annen ölmez olaydı).

⁴⁴ Äylänip çıkpay ey cäniñnän ä,

⁴⁵ Alıs bir ketseñ ou sağıngan ä,

⁴⁶ Tuuganıñnan ey cakınıñ ä,

⁴⁷ Adaşsañ äytkän dey akılın ä,

⁴⁸ Ceñeñ bir ölvös ey bolsoç'äy ä.

(Döniüp döniüp yanından uzaklaşmayan,

Iraklara gittiğinde özleyen,

Akrabadan daha yakın,

Şaşırdığında sana akıl veren,

Yengen ölmez olaydı).

⁴⁹ Ak colvorstoy dey çamıngan ä,

⁵⁰ Altınnan kämär ey tagıngan ä,

⁵¹ Akıl-näsäät ou gäp äytkän ä,

⁵² Är gävini ou dään'äytkän ä,

⁵³ Asasın alıp äy koluna yä,

⁵⁴ Allanın salgan ey coluna yä,

⁵⁵ Atañ bir ölvös äy bolsoç'äy ä.

(Ak kaplan gibi atılan,

Altın kemer takılan,

Akıl veren, nasihat eden,

Daima doğruyu söyleyen,

Asasını alıp eline,

[Seni] Allah yoluna yönelten,

Baban ölmez olaydı).

⁵⁶ Kök colvorstoy dey çamıngan ä,

⁵⁷ Kümüştön kämär ey tagıngan ä,

⁵⁸ Atañ go menen ey bir tuugan ä,

⁵⁹ Avañ bir ölvös ey bolsoç'äy ä.

(Gök kaplan gibi atılan,

Gümüş kemer takınan,

Babanın öz kardeşi,

Amcan ölmez olaydı).

⁶⁰ Muñaysañ köönüñ ou ulagan ä,

⁶¹ Mañdayıñnan ey sılagan ä,

⁶² Eneñ menen ey bir tuugan ä,

⁶³ Tagañ bir ölvös ey bolsoç'äy ä.

(Hüzünlüyken teselli eden,

Alından okşayan,

Annenin öz kardeşi,

Dayın ölmez olaydı).

⁶⁴ Kıyalarda dey cölögön ä,

⁶⁵ Däriyälärdä dey koldogon ä,

⁶⁶ Paygambar colun äy coldogon ä,

⁶⁷ Piriviz ölvös ey bolsoç'äy ä.

(Yamaçlarda omuz veren,

Nehirlerden geçerken yardım eden,

Peygamberin yolunu takip eden,

Pîrimiz ölmez olaydı).

⁶⁸ Atıñdı alıp ey bäylägän ä,

⁶⁹ Äkä dep köönüñ ou cäylägän ä,

⁷⁰ Ädävinän ou tayvagan ä,

⁷¹ İniviz ölvös ey bolsoç'äy ä.

(*Yoldan geldiğinde] atını alıp bağlayan,
Ağabey diye gönliümüzü açan,
Âdabından şaşmayan,
Kardeşimiz ölmez olaydı).*

⁷² Aldıña töşök ey sazdagan ä,
⁷³ Moynuña kolun ey cazdagan ä,
⁷⁴ İymeniñ közüñ ey karagan ä,
⁷⁵ Är işiñe dey cärägän ä,
⁷⁶ Ak nikälüü dey äläliñ ä,
⁷⁷ Enesi bolgon ey balañın ä,
⁷⁸ Zayıvıñ ölvös ey bolsoç'äy ä.

(*Oturmana minder tutan,
Kolunu boynuna dolayan,
Çekingen ve saygılı davranan,
Her işine yarayan,
Ak nikâhlı helâlin,
Çocuğunun annesi olan,
Hanımın ölmez olaydı).*

⁷⁹ Kak cürökkö dey muz katıp ä,
⁸⁰ Kakşagannan ey sızdatıp ä,
⁸¹ Katınıñ üç maal ey iylätip ä,
⁸² Kara bir cänin ey kıynatıp ä,
⁸³ Kayınıñ ölvös ey bolsoç'äy ä.

(*Kalbinin derinine buz katıp,
Ağlatıp ve sızlatıp,
Hanımını [her gün] üç defa ağıt yaktırıp,
Kara canına acı çektirip,
Kaynın ölmez olaydı).*

⁸⁴ İrimdüü cerde dey irmegen ä,
⁸⁵ Kumduu bir cerde dey kuyukkan ä,
⁸⁶ Suusuz cerge dey çıkpagan ä,
⁸⁷ Suuga dou kirip ey uktagan ä,

⁸⁸ Kunduz ölvös ey bolsoç'ây ä.

*(Girdaba gelince kulaçlayan,
Kumsalda seğirerek koşan,
Kurak yere çıkmayan,
Su dibinde uyuyan,
Kunduz ölmez olaydı).*

⁸⁹ Cıvıraşıp ey top bolup ä,

⁹⁰ Cılt ete tüşüp ey cok bolup ä,

⁹¹ Cıltırı pütüp ey toktolup ä,

⁹² Cıldız ölvös ey bolsoç'ây ä.

*(Işıl ışıl toplanan,
Bir parlayıp kaybolan,
Işığı bitip tükenerek,
Yıldız, ölmez olaydı).*

⁹³ Askası köktü dey tiregen ä,

⁹⁴ Azuusun ayga dey bülegen ä,

⁹⁵ Ädäm turgay ou kuş ötküs ä,

⁹⁶ Zoolar bir ölvös ey bolsoç'ây ä.

*(Zirvesi göğe dayanan,
Azı dişini ayla bileyen,
İnsan ne ki, kuş geçemeyen,
Doruklar ölmez olaydı).*

⁹⁷ Tövösündö dey karı bar ä,

⁹⁸ Gayıptardın ou bääri bar ä,

⁹⁹ Bulagı tunuk ey, suusu şar ä,

¹⁰⁰ Toolar bir ölvös ey bolsoç'ây ä.

*(Tepesinde karı var,
Gaybî geyiklerin hepsi var,
Pınarı duru, suyu çağıl çağıl,
Dağlar ölmez olaydı).*

¹⁰¹ Kaysı birin ou äytäyin ä,

¹⁰² Ättän, arman äy, dünüyä äy ä,

¹⁰³ K z k rg nn n ey b ari  l t  .

¹⁰⁴ Ak taylagın ey bozdotup  ,

¹⁰⁵ Ayrı  rk t   deş nar  l t  .

¹⁰⁶ Iriskısı dou t g s  y ,

¹⁰⁷ Ilgavay c şı deş haarı  l t  .

(Hangi birini söyleyeyim,

Ah, bu gamlı dünya,

G z n gördüğü her Şey  l r,

Ak taylak'ın⁹ ağlatıp,

Çift hörgüçlü nar¹⁰ ölür,

Rızkı kalmamıŐsa,

Gençle yaŐlıya bakılmaksızın hepsi ölür).

¹⁰⁸ Ak m ng  suuvun ey bursań da y ,

¹⁰⁹ Arıgın sazdap ey tursań da y ,

¹¹⁰ Esevi tolup ou, k n p ts  y ,

¹¹¹ Ak  arvak kuurap ey, bak  l t  ,

¹¹² Alıp kalar ey arga cok  ,

¹¹³ Asmanda cıldız ou dağı  l t  .

¹¹⁴   l mdin b arin ey ısıtkan  ,

¹¹⁵  d mnin boyun ey kızıtkan  ,

¹¹⁶ üstü sekin ey pasańdap  ,

¹¹⁷ Aptaptuu künnün ey tavi  l t  .

(Ak c m di suyu getirsen de,

Arklarını açık tutsan da,

Hesabı dolup, v de bitmişse,

Ak bostan kuruyup da bahçe ölür.

Kurtarmaya çare yok,

Gökteki yıldız mı, o da ölür.

 lemi bütün ısıtan,

 nsan vücudunu sıcak tutan,

⁹ Ak taylak – deve yavrusu.

¹⁰ Nar – tek hörgüçlü erkek devedir. Fakat Kırgız Şiir geleneğinde çift hörgüçlü nar ifadesine de sıkça rastlanır.

Âheste, âheste azalarak,

Sımsıcak güneşin tâbî ölür).

¹¹⁸ Küyüttüü eken ey bu düynö yä,

¹¹⁹ Halk biylegen ey han ölöt ä,

¹²⁰ Kaymalduu kara dey nar ölöt ä,

¹²¹ Kaysı birin dey äytäyin ä,

¹²² Karargannın ey bääri ölöt ä.

(Gamlı imiş bu dünya,

Halkı yöneten hân ölür,

Kaymal'lı¹¹ kara nar ölür,

Hangi birini söyleyeyim,

Gözün gördüğü her şey ölür).

¹²³ Armanduu eken äy bu düynä yä,

¹²⁴ Ahıydelüü ey han ölöt ä,

¹²⁵ Ayrı örköçtüü ey nar ölöt ä.

¹²⁶ Är birin äytip ey neteyin ä,

¹²⁷ Äälängä pütökön dey bääri ölöt ä.

(Hüzünlü imiş bu dünya,

Yardımsever hân ölür,

Çift hörgüçlü nar ölür,

Her birini demeye ne hacet,

Âleme gelenler külli, ölür).

¹²⁸ Cardın bääri dey tüz bolot ä,

¹²⁹ Tüzdün bääri dey car bolot ä.

¹³⁰ Bar çaçilip ey cok bolot ä,

¹³¹ Cok öcälip ey bar bolot ä.

¹³² Capar Alla dou kuduret ä,

¹³³ Cän almagı dey bar eken ä,

¹³⁴ Cärätpäy koyso dou ne bolot ä?

(Uçurumların tamamı [yıkılır] düz olur,

Düzlükler ise, tümü yar olur.

¹¹ *Kaymal* - dişi deve.

*Zengin savurulup yoksul olur,
Yoksul toparlanıp zengin olur.
Cebbâr Allah kudretli,
Madem can alacaktı,
Yaratmasa ne olurdu).*

¹³⁵ Ak aska gulap ey saz bolot ä,
¹³⁶ Arvıtkan düynäñ dey az bolot ä,
¹³⁷ Kök aska gulap ey saz bolot ä,
¹³⁸ Köp cıygan düynäñ dey az bolot ä.
¹³⁹ Kakır bir cerge dey köl pütüp ä,
¹⁴⁰ Kayrılıp uçup ey gaz konot ä.
¹⁴¹ Cakır bir erge dey mal pütüp ä,
¹⁴² Camaatı curtka dey baş bolot ä.

*(Ak doruklar yıkılıp sazlık olur,
Bol yıǵdığın dünyalıǵın azlık olur,
Mor doruklar yıkılıp sazlık olur,
Çok yıǵdığın dünyalıǵın azlık olur.*

*Çorak yerde göl olup,
Gider, döner ördekler konar.
Fakir kişi mal edinip,
Cümle halka âmir olur).*

¹⁴³ Ak aska gulap ou pasayıp ä,
¹⁴⁴ Saz äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.
¹⁴⁵ Arvıtkan dünyäñ ou çäçilp ä,
¹⁴⁶ Az äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.
¹⁴⁷ Kök aska gulap ou pasayıp ä,
¹⁴⁸ Saz äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.
¹⁴⁹ Köp cıygan dünyäñ ou çäçilip ä,
¹⁵⁰ Az äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.

*(Ak doruk yıkılıp alçalarak,
Sazlıǵa dönüşse de neyse.
Bol yıǵdığın dünyalıǵın dağılıp,*

Azlığa dönüşse de neyse.

Mor doruklar yıkılıp alçalarak,

Sazlığa dönüşse de neyse.

Çok yıgđđım dünyalığım dağılıp,

Azlığa dönüşse de neyse).

¹⁵¹ Kakır bir cerge dou suu toktop ä,

¹⁵² Köl äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä,

¹⁵³ Kayrılıp kelip ou uyalap ä,

¹⁵⁴ Gaz äm bir konso dou mäyli ed'äy ä.

¹⁵⁵ Cakır bir cängä dey mal pütüp ä,

¹⁵⁶ Cakşılarday dou curt kütüp ä,

¹⁵⁷ Baş äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.

(Çorak yerde su birikip,

Göl olsa da neyse.

Gidip, dönüp yuvalanıp,

Ördek konsa da neyse.

Fukara biri mal edinip,

Soylular gibi halkı yönetip,

Baş olsa da neyse).

¹⁵⁸ Ak aska zoulor ey pasayıp ä,

¹⁵⁹ Saz bolgonu dou kurusun ä.

¹⁶⁰ Armanı küçtüü ey omurdun ä,

¹⁶¹ Ättäñ, dünya yey munçalık ä,

¹⁶² Az bolgonu dou kurusun ä.

(Ak doruklu dağlar alçalarak,

Sazlığa dönmesi ne garip.

[Sonu] çok hazin [biter] bu ömrün,

- Ah, dünya - bu kadar

Kısa olması, ne garip).

¹⁶³ Kök aska zoular ey pasayıp ä,

¹⁶⁴ Saz bolgonu dou kurusun ä,

¹⁶⁵ Küyütü küçtüü ey omurdun ä,

¹⁶⁶ Kanteyin dünjä yey munçalık ä,

¹⁶⁷ Az bolgonu dou kurusun ä.

(Mor doruklu dağlar alçalarak,

Saz olması, ne garip.

[Sonu] çok hazin [biter] bu ömrün,

-Ah, dünya - bu kadar

Kısa olması, ne garip).

¹⁶⁸ Cärätkäni dey çın bolso yä,

¹⁶⁹ Cäy-cäyigä dey koyvoyv'äy ä.

¹⁷⁰ Cäştiktin sürüp douranın ä,

¹⁷¹ Cäşöögö közüñ äy toyvoyv'äy ä.

¹⁷² Cäşärip közdön äy nur ketip ä,

¹⁷³ Cän çıkpaytıgan äy bolvoyv'äy ä.

(Yarattığı bir gerçek ise,

Yerli yerine koymaz mıydı.

Gençlik devranını sürdürüp,

Hayâta gözün doymaz mıydı.

Yaşarıp gözler, feri söniüp,

Can çıkmasaydı, olmaz mıydı?)

¹⁷⁴ Böksörgön köñül ey tolvoyv'äy ä,

¹⁷⁵ Bändägä baktı ey konboyv'äy ä.

¹⁷⁶ Bändädä baktı cok bolso yä,

¹⁷⁷ Baştalvay omur äy soolvoyv'äy ä.

(Boşalan gönül dolsaydı,

İnsanın baht [kuşu] konsaydı.

Mademki insanda baht yoktur,

Ömür [gülü] açılmadan solsaydı).

¹⁷⁸ Öksügön köñül ey tolvoyv'äy ä,

¹⁷⁹ Ädämgä baktı ey konboyv'äy ä.

¹⁸⁰ Ädämdä baktı ey cok bolso yä,

¹⁸¹ Ovaltan omur ou soolvoyv'äy ä.

(Dertli gönül dolsaydı,

İnsana baht [kuşu] konsaydı.

Madem ki insanda baht yoktur,

Ömür [gülü] açılmadan solsaydı).

¹⁸² Adırdagı dey altı arkar ä,

¹⁸³ Altoo gou birdey dä tülösün ä.

¹⁸⁴ Äcäl bir ölüm äy sanatı yä,

¹⁸⁵ Änä şu cerden ey tügösün ä.

(Yamaçtaki altı arkar,

Altısı birden tüyünü döksün.

Ecel ve ölüm türküsi,

İşte burada tükensin).

¹⁸⁶ Cändöödögü dey ceti arkar ä,

¹⁸⁷ Cetöö go birdey ey tülösün ä,

¹⁸⁸ Cäşöö bir, ölüm äy sanat'ây ä,

¹⁸⁹ Änä şu cerden ey tügösün ä,- deptir.

(Yamaçtaki yedi arkar,

Yedisi birden tüyünü döksün,

Yaşam ve ölüm türküsi,

İşte burada tükensin,- demiş).

Mamaziya Ava ile sohbetimiz yukarıdaki didaktik şiir ile de son bulmadı. Oradan buradan konuşup biraz oturduktan sonra aynı metotla “Kımçacan” adlı âşıklık şiirini de en baştan alarak defterime kaydettim. Her ne kadar Aksakal bir hayli yorulmuş olsa da canıgönülden bana yardım etti ve bitsin de kurtulayım demeden, elinden geldiğince bütün bildiklerini sonuna kadar anlattı.

Güneşin batmasına yakın bahçedeki kavak ağaçlarının gölgesinden olacak, gri renkteki pencereler daha da grileşiyordu. “Bütün bildiklerimi anlatabildiğim kadar anlattım, hem namaz vakti de geçiyor” diyen ihtiyar, bugünkü sohbetimize son noktayı koyma zamanının geldiğini haber veriyordu. İhtiyarın vücudunun gerçekten de çok yaşlandığını anlamak mümkündü. Ben de artık soru sormayı bırakıp buna da şükür, buna da kanaat etmek gerek diye düşündüm.

Mamaziya Ava yerinden kalkıp benimle vedalaşırken “Bize çok benziyormuşsun. Şayet görüşmezsek işin gücün rast gitsin” dedi. “Yo, öyle konuşmayın, nasip olursa daha çok görüşüp konuşacağız. Allah size kuvvet versin. Bana okuduğunuz metinler, not ettiğim materyaller ziyan olmayacak. Sizin anlatılarınız benim çok hoşuma gitti, kısmet olursa daha birçok defa gelip gideceğim” dedim. Bunun üzerine söz erbabı Aksakal: “Dünya bu, bugün varsın yarın yoksun ama ihtiyarlık işte, gücüm ancak bu kadarına yetiyor. Kendimi iyi hisseder, biraz olsun iyileşirsem ben kendim sana haber veririm. Misafirim olursun. Benden haber bekle. O zamana kadar kendini sıkıntıya sokup gelmene gerek yok. Ama bugün çok güzel vakit geçirdik. Hem defterin de doldu maşallah, buna da şükredelim” dedi.

O bunları söylerken artık incecik kalmış sağ elini, hâlsiz ve soğuk parmaklarını şefkatle tutuyor, yüzüne, gözlerine bakıyordum. Aksakalın puslu gözlerinin derinliklerinde ne zamandan beri kimseye veremediği emaneti nihayet gerçek sahibine vererek büyük bir yükten kurtulmuşçasına hafifleyen bir insanın hâli, tebessüm ve vedalaşma vardı...

Ben evden çıkarak geldiğim yolu takip edip Akbar Ake'nin (Muhammedakbar) evine doğru yürümeye başladım. Yanıma yol göstermesi için verdikleri küçük çocuğu avludan çıkarken: "Sen burada kalabilirsin" diyerek orada bıraktım. Nedense birkaç dakikalığına dahi olsa kendi kendime kalmak istedim, yalnızlığa ihtiyaç duydum. Kimseyle karşılaşmam diye düşünüyordum. Aksakal'ın kendi kaderi, kırk kişinin hiç günahları yokken katledilmesi ve ölüm-ömür ile alakalı okuduğu didaktik türkü uzun zaman aklımda kalacak, unutamayacaktım... O an zihnimi meşgul eden düşünceler bunlardı.

Ertesi gün yani 19 Mayıs'ta Van'a döndüm. Köy, şehir merkezinden çok uzak olmasa da öyle her istediğin zaman rahat rahat gidip gelinecek bir yerde değildi. Yabancı olarak yaşamının da kendine göre meşakkatleri vardı.

Mamaziya Ava'nın durumunu gelip gidenlerden mutlaka soruyordum. "İyi, hatta artık kapıya, avluya çıkıp geziyor" ya da "Seni soruyor" diye haberini alsam, ilk fırsatta köye gidecek, sözlü hikâyelerini banda kaydedecektim.

Bir taraftan da çekindim. Aksakal'ın huyunu bildiğim için sadece kendisi çağırıldığında giderim diye düşündüm. Köye gittiğim zamanlarda da kendi söylediği gibi onu ve kendimi zora sokmamak için uğramadım. En son vedalaşmamızdaki bakışının, emaneti sahibine vermiş olan insan rahatlığındaki o görüntülerin zihnimden silinip gitmesinden korktum. Sağlığının her geçen gün daha da kötüleştiği haberini alsam da gönlümde hep sıcak duygularla anacağım bu ihtiyarın sağlığını sıhhatini diledim. Zaman su gibi akıp geçiyordu... Aylar birbiri ardına geçip gitti. Yaz, sonbahar, kış derken yeniden ilkbahar geldi. Ben de bu toprakların yaşam şartlarına artık alıştım. Erken kalkıp geç yatıp çalışmaya devam ettim...

Aylar yıllara döndü. Mamaziya Ava'ya havasını özleten, gurbet ve hasret acısını çektiren Kırgız toprağı... Birbirini çekemeyen, ağzına geleni konuşan Kırgız yöneticilerini görmek gibi bir niyetim olmasa da halkımı, vatanımı görüp hasret gidereyim diye düşünüp üniversitede eğitim-öğretim dönemi biter bitmez Bişkek'e doğru yola çıktım.

Uzun yol... Bişkek'te oraya buraya git gel derken göz açıp kapayıncaya kadar aylar geçip gitti. Eylül ayında Van'a geldim. Gelir gelmez vatanın küçük bir parçası gibi gördüğüm Ulupamir Köyü'nden haberler almaya başladım. Yalan dünya! Mamaziya Ava'nın söylediği gibi dünyanın bugünü varsa yarınının olmayabileceği doğrudur. Kara haber tez duyulur, Aksakal'ın hayata gözlerini yumduğu haberi hemen kulağıma geldi. "Mamaziya Aksakal bu ayın onunda vefat etti, rahmetliyi o gün defnettik... İçecek suyu, göreceğ günü tükenmiş... Alay'a gidemedi." Bu sözler haftalar hatta aylar boyunca aklımdan çıkmadı.

Maalesef ecele çare yok. Ne zaman geleceği belli değil... Ölümün soğukluğuna, acımasızlığına bak... Atayurt hasreti ile yanıp tutuşan bu adam, biraz daha nefes alsın, yetmiş yıl boyunca göremediği Alay'ı görsün, suyunu içsin, yıllardır duyduğu özlemi dindirsin de canını öyle alayım dememiş. Nitekim 10 Eylül 1998'de kuşluk vaktinde Mamaziya Ava hayata gözlerini yummuş. Artık hasretini çektiği Alay'ına gidemeyecek... Yetmiş yıl boyunca içinde hep bir ukde olarak kalan Atayurt özlemini gideremeyecek... Oraları hiç göremeyecek...

Kim bilir, belki de öyle değildir... Eğer ruh denilen şey gerçekten varsa, Mamaziya Ava yıllarca kahrını çeken yorgun bedeninden kurtulur kurtulmaz hiç düşünmeden memleketi Alay'a doğru gitmeye başlamıştır. Belki de kuşlar gibi uçarak köyüne -Cekendi Köyü- giderek doğduğu yerlerin toprağını göğsüne basıp doya doya koklamış, hıçkıra hıçkıra ağlamıştır. Daha sonra şöyle bir doğrulup Atayurt toprağının suyu

ile yüzünü yıkadıktan sonra Kırgız'ın ulu dağlarının hiç değişmeden bütün heybetiyle, olduğu gibi kaldığını görmüş ve mutluluktan gözleri dolmuş, sevinmiştir...

Mamaziya Ava'm öyle sessizliğe bürünecek biri değil. Belki de şimdilerde bir bülbül olmuş, halkının, yurdunun, arılığının, kutsallığının ve şirinliğinin âhengini şiirleştirmiş, şarkısını söylüyordur.

Fakat her şey bir tarafa, ortada sadece bir tane gerçek var - Mamaziya Ava gidenlerden hiçbirinin geri gelmediği bir uçuruma düştü. Benim elimde ise onun ecele mücadele hâlindeyken bana okuduğu bir didaktik türkü, âşıklık türküsü, atasözleri, bilmeceler, tekerlemeler kaldı. Hikâyelerini ise beraberinde götürdü. Bazı zamanlar Mamaziya Ava'yı hâlâ o sofrada otururken, süt katılmış çayından yudumlarken, hikâyelerini anlatırken, derdini paylaşıırken getiririm aklıma. "Ata yurda gideceğim, köyümü göreceğim" diyerek doğduğu toprakları özlemle anlatırken görür gibi olurum onu...

"Kırk Şehit" hikâyesini derleyemediğim için üzülüyorum... Elimden gelen bir şey olmadığını bildiğim hâlde üzülüyorum. İmanı selamete olsun diyor, ruhuna dua ediyorum. Yanında geçirdiğim bir yıla bedel yarım gün esnasında, insanın içini sızlatan o didaktik türküyü ecelin pençesindeyken ondan ayırdığımı düşünüyorum ve en azından bunu yapabildiğime şükrediyorum.

Mısralara Sığdırılan Sonsuz Âlem

1. Evren, Tabiat ve İnsan Meselesi

Mamaziya Ava'dan derlediğim didaktik türkü metnini daha sonra hem sesli hem de sessiz birçok defa okudum. Yalnız kaldığım zamanlarda Mamaziya Ava'nın kullandığı ezgiyle de okudum. Türkü, ezgisiyle okunduğunda daha da tesirli, mânâsı sanki insanın kanıyla damarlarında dolaşmışçasına okuyanın ruhunu derinden saran, yüreğini sızlatan dokunaklı bir hâl alıyordu. Ayrıca kısacık bir zaman dilimine sıkışıp kalan ömrün hazin sonu da insanı kederlendiriyor. Büyük olsun küçük olsun, zengin olsun fakir olsun, genç olsun yaşlı olsun, iyi olsun kötü olsun; herkesin günün birinde dolacak bir vadesi, duracak yeri ve trajik bir sonu var nihayetinde. Mamaziya Ava'nın söylediği gibi, bu türkü, bir kere dinlenip bırakılacak türkülerden değil, insanın dinledikçe dinleyesi gelen mükemmel bir eser. Bu güzelim didaktik türkünün kısa da olsa filolojik açılımını sizlere sunmak istiyorum.

Yukarıda da görüldüğü gibi, bu halk şiirinin şekli ve içeriği birbiriyle paralellik göstermekte, içi ve dışı birbirine uymakta. Poetik çağırışım ile sanat içgüdüsünün temelinde oluşturulan bu bütünlük, edebî dil vasıtalarını oluşturan sembol ve metaforlar, karşılaştırmalar ve sıfatlar, ustaca yerleştirilen kafiye örgüsü ve nihayetinde insanı sarsan bir ezgi... Bunların hepsi kendine göre son derece isabetli, tartışmasız bir gerçeği anlatmak için yeterliydi.

Yaşına, makamına, toplum içindeki itibarına bakmaksızın günü geldiğinde her insanın vadesinin dolacağı ve her bitişin kendine has bir hüznünün, kederinin olduğu... Sadece insanoğlu değil tabiatın canlı ya da cansız bütün uzuvlarının, büyük zirveleriyle karlı dağlar, onlar da bir tarafa, gökyüzündeki yıldızlar hatta bütün sıcaklığı ile güneşin bile günün birinde yok olacağı... Dünyadaki değişiklikler, yok olmalar, var olmalar, ölmek ve yeniden doğmak... Şiirin anlam derinliğinde bu temalar var.

Dünyanın başlangıcı ve sonu bir tarafa, "üzerinde yaşadığımız gezegenin şimdiki durumunun ne olduğunu anlayabilmek için ömür harcayan düşünürlerin, hayatları boyunca ömür-ölüm ilişkilerinin ne olduğunu düşünen nice filozofların çözemediği meseleleri çözmek; insan, tabiat hatta gökyüzündeki meteorların bile günün birinde ecele teslim olacağını; göze görünsün görünmesin her şeyin bitişinin, çöküşünün, oluşunun olduğunu anlamak ve bu anladıklarını hüznü bir şekilde şiirleştirme başarısına ulaşabilmek için geçimlerini hayvancılıkla sağlayan Kırgız halkının kaç bin yıl yaşaması ve bu konular üzerinde kaç bin yıl kafa yorması, düşünmesi gerekiyordu acaba?" sorusuna ister istemez takılıyor insan...

Örneğin:

³⁷ Toguz ay boyu dey kötörüp ä,

³⁸ Tolgonup söögü dey sızdagan ä.

³⁹ On ay boyu dey kötörüp ä,

⁴⁰ Omurtka söögü dey sızdagan ä,

⁴¹ Tün uykusun dou üç bölgön ä,

⁴² Tüyşölüp, emçek ey süt bergen ä,

⁴³ Eneñ bir ölvös ey bolsoç'äy ä. [...]

(Dokuz ay boyu [karnında] taşıyıp,

Kemikleri zorlanıp sızlayan,

On ay boyu [karnında] taşıyıp,

Bel kemiği sızlayan,

Gece uykusunu üçe bölüp,

Uyanıp emziren, doyuran,

Annen ölmez olaydı).

⁴⁹ Ak colvorstoy dey çamingan ä,

⁵⁰ Altınnan kämär ey tagıngan ä,

⁵¹ Akıl-näsäät ou gäp äytkän ä,

⁵² Är gävini ou dään'äytkän ä,

⁵³ Asasın alıp äy koluna yä,

⁵⁴ Allanın salgan ey coluna yä,

⁵⁵ Atañ bir ölvös äy bolsoç'äy ä [...]

(Ak kaplan gibi atılan,

Altın kemer takınan,

Akıl veren, nasihat eden,

Daima doğruyu söyleyen,

Asasını alıp eline,

[Seni] Allah yoluna yönelten,

Baban ölmez olaydı).

⁷² Aldıña töşök ey sazdagan ä,

⁷³ Moynuña kolun ey cazdagan ä,

⁷⁴ İymenip közüñ ey karagan ä,

- ⁷⁵ Är işiñe dey cārāgān ä,
⁷⁶ Ak nikālūü dey älälīñ ä,
⁷⁷ Enesi bolgon ey balañın ä,
⁷⁸ Zayıvıñ ölvös ey bolsoç'äy ä [...]

(*Oturmana minder tutan,
Kolunu boynuna dolayan,
Çekingen ve saygılı davranan,
Her işine yarayan,
Ak nikâhlı helâlin,
Çocuğunun annesi olan,
Hanımın ölmez olaydı*).

Yukarıdaki dizelerde sadece ölümün soğuk yüzü, onun getirdiği hüznün ve trajedi değil, *annenin, babanın ve eşin* insan hayatındaki yeri ve sosyal konumu da açık bir şekilde ifade edilmekte.

Demek ki her bir vücûdun ömrünü tamamlaması, merhumun yakınlarının hüznün ve keder hislerini ayağa kaldıran üzüntü verici bir olay olmakla beraber, yerinin doldurulması hiçbir zaman mümkün olmayan, hem fizikî hem sosyal bir kayıp hem de evrensel bir trajedir.

Söz konusu didaktik türkü metninde dinleyicinin iç dünyasını, düşünce âlemini derinden etkileyen; aklını başından alan, muhtevanın ne olduğu kavranılsa da bilimsel açıdan şimdilik tam olarak izah edilemeyen derin mânâlı dizelerin sayısı az değil. Öyle ki şiirin bazı dizelerinde yer alan düşüncelerin felsefeciler, sosyologlar ve entelektüeller tarafından ele alınması gerektiği bir gerçektir. Bu bağlamda şiir metninin felsefî arka planını, ayrıca Kırgızların hayal ve düşünce dünyasının hangi seviyede bulunduğunu ve kimden yukarı kimden aşağı, kimden ileri kimden geri olduğunu -yukarıda belirttiğim gibi- ancak düşünürler tam olarak açıklayabilir. Bunu folklorcudan beklemek yanlış olur. Nitekim folklorcu araştırır, bulur, *şu husus önemli* diyerek bir işaret koyar ve dikkatleri bu hususlar üzerine çekmeye çalışır. Şiirin sanatsal değeri olup olmadığını, enini boyunu, kimden ne zaman, nasıl kayda geçirildiğini ve içeriğini oluşturan unsurların tümünü tek tek gösterir. Bundan sonrası artık folklorcunun işi değildir.

Bize uzunca bir zamandır özellikle empoze edilen felsefî fikirlerden yola çıkacak olursak *tabiat, toplum ve düşünce kültürünün* ne olduğunu idrak etmeden, her şeyi kadere havale ederek yaşayıp kendinin, başka insanların, tabiatın ve âlemin ebedî kabul edilen öğelerinin de zamanı geldiği an mutlaka “öleceğini” ya da “dirileceğini” idrâk edemeyen cahil bir toplumun, okuma yazma bilmeyen, hayatı boyunca tarla saban işleri ile uğraşan bir halkın mensubu olan, bütün ömrünü keder içerisinde, büyük bir yükün altında geçiren bir ferdinin -yaşı sekseni geçmiş doksana yaklaşmış olan ihtiyar bir Kırgızın- hafızasında saklı kalan şiirde:

- ¹¹⁸ Küyüttüü eken ey bu düynö yä,
¹¹⁹ Halk biylegen ey han ölot ä,
¹²⁰ Kaymalduu kara dey nar ölot ä,
¹²¹ Kaysı birin dey äytäyin ä,
¹²² Karargannın ey bääri ölot ä.

(*Gamlı imiş bu dünya,*

*Halkı yöneten hân ölür,
Kaymal'lı kara nar ölür,
Hangi birini söyleyeyim,
Gözün gördüğü her şey ölür).*

¹²³ Armanduu eken äy bu düynä yä,

¹²⁴ Ahıydelüü ey han ölot ä,

¹²⁵ Ayrı örköçtüü ey nar ölot ä.

¹²⁶ Är birin äytip ey neteyin ä,

¹²⁷ Äälämğä pütön dey bäari ölot ä

*(Hüzünlü imiş bu dünya,
Yardımsever hân ölür,
Çift hörgüçlü nar ölür,
Her birini demeye ne hacet,
Âleme gelenler külli, ölür)*

şeklindeki dizelerin yer alması mümkün mü? Elbette mümkün değil. Binlerce yıllık tarih ve tecrübe meselesini bir tarafa koyalım. “Bu cahil halk” düşünce kültürü ve âlemi idrak etmenin bu derece yüksek noktasına ne zaman ve nasıl ulaştı? Bu birikimlerin temelinde hayat tecrübeleri mi yoksa bilimsel araştırma sonuçları mı yatıyor? Bunlar, olmazsa olmaz, mutlaka cevaplandırılması gereken sorulardandır. “Canım, hangi bilimsel düşünceymiş, bunun tamamı bilinen şeyler, eski devirlerdeki ‘natur felsefe’dir bu diyerek, benim bile bildiğim şeyleri tekrar ediyor” şeklindeki fikri de bence bir tarafa bırakalım sevgili okurum. Burada konunun sizin ve benim düşündüğüm gibi değil de başka bir şekilde izah edilmesinin çok daha sağlıklı olacağı inancındayım.

2. Sanatsal Felsefi Miras

Göçebe, geçimini hayvancılıkla sağlayan halk ve düşünce kültürü... Dağlarda hayvancılık yaparak hayat sürmek ve dünya, tabiat, zaman, insan, ömür, ölüm gibi soyut kavramlar hakkında düşünerek bir sonuca varmak, varılan bu sonuçları şiiire dönüştürerek saklamak ve gelecek nesillere aktarmak... Bütün bunlar medeniyetin, felsefî düşüncenin, kültürün ortaya çıkışı ve gelişmesi ile ilgili bize “mutlak doğrular, bunlardır!” şeklinde kabul ettirilen bakış açılarıyla hiç de örtüşmüyor. Birbirine o kadar zıt iki görüş ki birisinin olduğu yerde ikincisinin var olma ihtimali yok.

Esasen bu tür didaktik şiirlere sadece sanat eseri olarak bakmak ve o şekilde incelemek yanlış düşmek olur. En azından şu özelliklerini: Şekil bakımından kusursuzluğunu ve mânâ açısından derinliğini, ayrıca yüz yıllar içerisinde nesilden nesile sözlü olarak aktarılagelen düşünce tecrübesi olduğunu akıldan çıkarmamak gerekmektedir. Bu metnin sanat eseri olarak okunduğunda bir felsefe kaynağı, felsefe kaynağı olarak okunduğunda ise sanat eseri olduğunu unutmamalıyız.

Yeri gelmişken çekinmeden, abartmadan folklor araştırmaları yaparak geçirdiğim otuz yılın bana vermiş olduğu bütün meslekî birikim ve tecrübeme dayanarak şunu söyleyebilirim ki didaktik şiirleri sadece

poetik eser olarak değil, kâinat ile insan ve akıl-mantık hakkındaki felsefî düşünceleri kapsayan sanatsal ve bilimsel kaynak olarak kabul etmek de mümkündür.

Bu eserlerin şiir olarak ortaya çıkması ise yaşam şartlarından kaynaklanan bir zaruretten ileri gelmiştir. Nitekim şiirin meydana gelişinin temel nedenlerine bakıldığında dilin özellikle kalıplaştırılmış, klişeleştirilmiş ifadeleri ile en önemli düşünce ve fikir varımlarının başka herhangi bir şeyle karıştırılmaması, unutulmaması için ve bu bilgilerin akılda kalmasını kolaylaştırmak, dinleyenlerin ilgisini çekmesini sağlamak ve dinlediklerini en kolay şekilde anlayabilmelerine yardımcı olmak için ortaya çıktığı görülmektedir. Başka bir deyişle şiir, önceleri estetik bir vaka olmaktan ziyade bir gereksinimden, malumatları saklama zorunluluğundan dolayı ortaya çıkan bir dil kalıbıdır. Ya da bahsi geçen birikimin dil aracılığıyla şiir biçiminde somutlaştırılmasının, unutulması istenmeyen bilgilerin insanoğlunun düşünce dünyasına daha kolay bir şekilde yerleşmesini sağlamaktan başka amacı yoktur.

Şiir, sözlü eser türleri içerisinde, dil vasıtasıyla ortaya çıkarılan bir kalıp, bir şekil, değiştirilebilir olma özelliği ile tekrar tekrar kullanılabilen stilistik bir formüldür. Ayrıca mantıksal ve duygusal boyutları bir arada olan, daima gelişim ve değişim süreci içinde bulunan canlı bir formül olma özelliğine de sahiptir. İnsanoğlunun edinmiş olduğu tecrübelerin tamamını düz yazı aracılığı ile gelecek nesillere bırakmak sadece göçebe halklar için değil; yerleşik hayata geçmiş olan, edebî yazı dili herhangi bir kesintiye uğramadan gelişen halklar için de her zaman mümkün olmamıştır. Demek ki birikimlerini yazılı olarak aktarma geleneğine sahip olmayan toplumlar düşünce kültürü mahsullerini, tecrübelerini dil vasıtası ile bir kalıba soktuktan sonra bu birikimi şiir olarak adlandırdığımız edebî türün içerisinde saklayarak onları koruyabilirler. Nitekim bu birikimlerin ancak şiirleştirildikten sonra ömrü uzar, dinlenecek bir duruma gelir. Dinleyenin anlayabileceği hâle gelen bu birikimler daha sonra hislere hitap etmeye başlar; hislerden akla, akıldan da hafızaya ulaşarak ölümsüzleşir. Daha sonra ağızdan ağıza aktarılarak yayılır. Burada incelediğimiz halk şiirinin poetik-felsefî ya da felsefî-poetik mirasın en önemli ürünlerinden biri olduğundan en ufak bir kuşumuz yoktur. Demek ki sözlü gelenek eserlerini inceleme, derleme ile ilgili bir konu açıldığında, filanca yılda filanca folklorcu tarafından filanca kişinin ağzından kâğıda geçirilen metindir deyip bununla yetinmeyerek şiirde yansıtılmaya çalışılan düşünce kültürünün felsefî değeri ile alakalı da kafa yormanın gerekliliği tartışılmazdır. İşte o zaman bu şiir, Kırgızlarda ve doğal olarak da “Türk dünyasında felsefe yok” diyen zihniyete tokat gibi bir cevap olacaktır.

3. Türk Didaktik Düşüncesi

Kırgız sözlü geleneğinde, daha geniş bir kapsam içinde değerlendirecek olursak eski Türk sözlü geleneği ve edebiyatı çerçevesinde ortaya konan eserlerde didaktik hususların son derece geniş ve derinlemesine işlendiği açık bir şekilde görülmektedir. Orhun Yenisey bengu taşlarında, Yusuf Balasagun’un “Kutadgu Bilig” adlı eserinde, Kaşgarlı Mahmud’un “Divan-ı Lügat’it-Türk” adlı sözlüğündeki şiir şeklinde verilen metinlerde; Hoca Ahmet Yesevi ve Edip Ahmet Yükneki’nin şiirlerinde, “Kitab-ı Dedem Korkut” ve “Oğuz Kağan” destanlarında, Caysaň, Asankaygı, Moldo Niyaz, Kalıgul, Arstanbek, Cenicok, Toktogul, Barpı, Korgol gibi akınların, yüzlerce halk ozanının, destancının, bakşının vb. eserlerinde *nasihat*, *terme*, *ülgü* gibi şiirlerde ve şimdiye kadar halk ağzında yaşamakta olan “Manas” ve benzeri büyüklü küçükklü yüzlerce destanda didaktik düşüncenin temel olarak yer alması boşuna değil. Didaktik düşüncüyü geliştirme ve bu düşünce sistemini sözlü gelenek eserinin içeriği hâline getirme durumu, bir birikiminin neticesi ve bu birikimi yaşatma kaygısı ile dünyayı tanıma gayreti sonsuz olan Türk halklarının, bu halklar içerisinde ise Kırgızların en önemli özelliğidir. Bu hususta Türk halklarının önüne geçebilecek bir halkın olmadığını söylersek mübalağa etmiş sayılmayız. Bu konuya şüpheyle yaklaşanlara verilebilecek en iyi cevap, aşağıdaki dizelerdir:

⁸⁹ Cıvıraşıp ey top bolup ä,

⁹⁰ Cılt ete tüşüp ey cok bolup ä,

⁹¹ Cıltırı pütüp ey toktolup ä,

⁹² Cıldız ölvös ey bolsoç'äy ä [...]

(Işıl ışıl toplanan,

Bir parlayıp kaybolan,

Işığı bitip tükenerek,

Yıldız, ölmez olaydı).

¹⁰⁸ Ak möngü suuvun ey bursañ da yä,

¹⁰⁹ Arıgın sazdap ey tursañ da yä,

¹¹⁰ Esevi tolup ou, kün pütsö yä,

¹¹¹ Ak çarvak kuurap ey, bak ölot ä,

¹¹² Alıp kalar ey arga cok ä,

¹¹³ Asmanda cıldız ou dagı ölot ä.

¹¹⁴ Äälämdin bäärin ey ısıtkan ä,

¹¹⁵ Ädämnin boyun ey kızıtkan ä,

¹¹⁶ Ästä sekin ey pasañdap ä,

¹¹⁷ Aptaptuu künnün ey tavı ölot ä.

(Ak cümüdi suyu getirsen de,

Arklarını açık tutsan da,

Hesabı dolup, vâde bitmişse,

Ak bostan kuruyup da bahçe ölür.

Kurtarmaya çare yok,

Gökteki yıldız mı, o da ölür.

Älemi bütün ısıtan,

İnsan vücudunu sıcak tutan,

Äheste, äheste azalarak,

Sımsıcak güneşin tâbı ölür).

Yukarıdaki dizelerde yansıtılan bu son derece orijinal felsefeyi meydana getiren düşünce kültürü, hangi halkın dünyayı tanıma çabasının sonucu olarak ortaya çıktı acaba? Şayet Kırgız insanı bunlara kendi aklı ile ulaşmamışsa; kimden, ne zaman, nasıl aldı acaba?

Elbette hiç kimseden almadı. Bu gelinen noktayı yüzyıllar boyu damla damla birikerek oluşan göl misali; gönüllerde büyük bir sabırla meydana getirilen, gözyaşıyla yoğrulan, büyük azapların neticesinde ortaya çıkan kazanımlar olarak nitelendirsem veya bunun gibi didaktik türküler için gönüllere nur saçan

şaheserler desem, bu değeri sözle anlatamadığımı düşünürüm ve kendimi hiç de abartmış saymam. Şüphesiz ki bu didaktik eser, bir zamanlar çağlayan, yatağına sığmayan düşünce ırmağından bir damladır.

4. Zaman Kavramına Dair

Dünyadaki canlı cansız her şeyin ömrünün belli bir zaman dilimiyle sınırlı olduğunu hemen hemen herkes bilse de bunun mânâsını, felsefî buyutunu ve taşıdığı mahiyeti tam olarak anlayabilen insan sayısı çok azdır. Peki, bu didaktik türkü metninde dile getirildiği gibi, tabiatın, Dünyanın, meteorların, hatta bir dönem Tanrı zannedilerek insanların tapındığı güneşin ve diğer yıldızların da ömrünün vakitle ölçüldüğünü “dağlarda yaşayan” bu göçebe halk nereden biliyordu? Ya da kim, hangi düşünür ne zaman gelip “bunlara” öğretti? Zamanın bu derece kudretli olduğu, zamanın koyduğu sınırın dışına hiçbir şeyin çıkamayacağı hangi Kırgızın aklına ne zaman ve nasıl geldi? Yoksa sonsuz âlemi avuçlarının içine alıp çevirerek düşünen ilk filozoflar, bilimadamları bu yüce dağlarda mı doğmuşlardı... Buzullar altından akarak çıkan berrak su misali düşünce membası, düzlüklere akıp toprağa karışarak kayıp mı oldu acaba?

Bu soruları laf olsun diye sormuyorum okurum. Eğer bizim bildiklerimiz, okuduklarımız, tarih kitaplarında yazılanlar doğru ise söz konusu felsefî meseleleri enine boyuna düşünerek, o da yetmezmiş gibi yüzyıllara meydan okuyacak bir şekle sokup şiirleştirerek nesilden nesile miras olarak bırakmak; düşünülmesi, hatta hâyâl edilmesi bile mümkün olmayan bir realitedir. Fakat her şey ortada. Bu yazının kaleme alınmasına neden olan halk şiiri metnindeki zirveye ulaşabilmek için o şiirin kaç yüz yıllık bir birikimden beslendiğini kim nereden bilsin?

Bazı zamanlar Kırgız sözlü geleneğindeki didaktik şiir metinlerini okurken “Acaba bunları da mı başkalarından öğrendik, kitaplar aracılığı ile mi bu bilgileri edindik” şeklindeki fikirler zihnimi meşgul ediyor. Belki de bilinmeyen zamanlarda evren, tabiat, zaman, mekân, insan, ömür, ölüm gibi kavramların ne olduğunu biz onlara öğrettik diye aklıma gelmiyor değil. Kim bilir, çok eski zamanlarda bu tasavvurun temellerini, asıllarını verdiğimiz halklardan günümüzde orijinallerinin bozulmuş, yıpratılmış hâllerini mi geri alıyoruz acaba diye düşünüyorum. Modern zamanlarda aldığımız eğitimin de kitaplardan okuduğumuz, öğrendiğimiz felsefî düşüncelerin de asıllarının, gerçek hâllerinin şu mısraların arasında saklı kalmış olduğunu biliyor, başkalarının bizden aldıkları küçük bir fidanı yetiştirerek çınar hâline getirdiğini, bizim ise bir tek çınarı değil, ucu bucağı görünmeyen ormanları ateşe vererek ıssız bozkırın ortasında, koca bir çölün içinde kaldığımızı aklıma getiriyor ve hayıflanıyorum. Başkalarının bizden alarak yetiştirdikleri, uçları onlarda kökleri ise bizde olan ağaçların gölgesine koyunlar gibi sığmıyor muyuz acaba diye derin düşüncelere dalıyorum... Hakikat denilen şeyin, elini uzatsan yetişebileceğin, nefesini duyabileceğin kadar yakında olduğunu hissetmiyor değilim. Fakat onu kim, ne zaman yakalayacak, ortaya çıkaracak, doğrusunu söylemek gerekirse bilemiyorum.

5. Diyalektiğin İzleri: Ömür ve Ölüm

Felsefe tarihinden de hepimizin bildiği gibi, didaktik düşünme yetisinin, ancak düşünce kültürünün geliştiği ve üst düzeylere eriştiği dönemlerde ortaya çıkması mümkündür. Bu didaktik türkü metninde ise dünyanın aynı kalmayacağı, tam aksine devamlı olarak bir değişim içinde bulunacağı iksirli bir üslûpla son derece tesirli ve sanatsal bir biçimde anlatılmıştır:

¹²⁸ Cardın bääri dey tüz bolot ä,

¹²⁹ Tüzdün bääri dey car bolot ä.

¹³⁰ Bar çaçilip ey cok bolot ä,

¹³¹ Cok öcälip ey bar bolot ä.

¹³² Capar Alla dou kuduret ä,

¹³³ Cän almagı dey bar eken ä,

¹³⁴ Cärätpäy koyso dou ne bolot ä?

(Uçurumların tamamı [yıkılır] düz olur,

Düzlükler ise, tümü yar olur.

Zengin savurulup yoksul olur,

Yoksul toparlanıp zengin olur.

Cebbâr Allah kudretli,

Madem can alacaktı,

Yaratmasa ne olurdu).

¹³⁵ Ak aska gulap ey saz bolot ä,

¹³⁶ Arvıtkan düynäñ dey az bolot ä,

¹³⁷ Kök aska gulap ey saz bolot ä,

¹³⁸ Köp cıygan düynäñ dey az bolot ä.

¹³⁹ Kakır bir cerge dey köl pütüp ä,

¹⁴⁰ Kayrılıp uçup ey gaz konot ä.

¹⁴¹ Cakır bir erge dey mal pütüp ä,

¹⁴² Camaatı curtka dey baş bolot ä.

(Ak doruklar yıkılıp sazlık olur,

Bol yıgđığın dünyalığın azlık olur,

Mor doruklar yıkılıp sazlık olur,

Çok yıgđığın dünyalığın azlık olur.

Çorak yerde göl olup,

Gider, döner ördekler konar.

Fakir kişi mal edinip,

Cümle halka âmir olur).

Didaktik türkü metninde, âlemdeki değışmeler, gelişmeler basit ve öylesine ortaya çıkmış bir süreç olarak değıl de tam tersine son derece düzenli, yolundan asla sapmayan, hiçbir şeyi atlamadan, sistemli bir biçimde sürdürülen bir ilerleme ve gelişme olarak yansıtılmaktadır. Bununla beraber bizim “ölüm”, “yok olma” dediğimiz kavramların ömür denilen sonsuz döngünün sadece bu seferki süresinin tamamlanmış olması anlamına geldiğı; bu kavramın yeni hayata doğru atılmış bir adım olarak değılendirilmesi gerektiğı, incelememize konu olan şiirin dizelerinde yer almakta. Ölüm, ömrün veya ömür, ölümün başlangıcı mı yoksa? Bu sonsuz döngünün insanoğlunun isteğı, iradesi ve akıl muhakemesinin alamayacağı şekilde kendi kendine, duraksamadan, bir engele takılmadan dönmeye devam ettiğı yönündeki fikir, şiirin temelini

oluşturan asıl mânâyı teşkil etmektedir. Türkü metninde insanoğlunun bu süreci mevcut hâliyle kabul etmeye mecbur kalacağı, bu süreçle mücadele etmenin, onu değiştirmeye kalkmanın ya da birilerinin düşüncesine, hükmüne, talebine göre uyarlamının imkânsızlığı, buna baş eğmek dışında bir davranışın olamayacağı ve bundan dolayı insanoğlunun kaderinin son derece trajik olduğu vurgulanmakta.

- ¹⁴³ Ak aska gulap ou pasayıp ä,
¹⁴⁴ Saz äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.
¹⁴⁵ Arvıtkan dünyäñ ou çäçilp ä,
¹⁴⁶ Az äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.
¹⁴⁷ Kök aska gulap ou pasayıp ä,
¹⁴⁸ Saz äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.
¹⁴⁹ Köp cıygan dünyäñ ou çäçilp ä,
¹⁵⁰ Az äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.

*(Ak doruk yıkılıp alçalarak,
Sazlığa dönüşse de neyse.
Bol yıgđığın dünyalığın dağılıp,
Azlığa dönüşse de neyse.
Mor doruklar yıkılıp alçalarak,
Sazlığa dönüşse de neyse.
Çok yıgđığın dünyalığın dağılıp,
Azlığa dönüşse de neyse).*

- ¹⁵¹ Kakır bir cerge dou suu toktop ä,
¹⁵² Köl äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä,
¹⁵³ Kayrılıp kelip ou uyalap ä,
¹⁵⁴ Gaz äm bir konso dou mäyli ed'äy ä.
¹⁵⁵ Cakır bir cängä dey mal pütüp ä,
¹⁵⁶ Cakşılarday dou curt kütüp ä,
¹⁵⁷ Baş äm bir bolso dou mäyli ed'äy ä.

*(Çorak yerde su birikip,
Göl olsa da neyse.
Gidip, dönüp yuvalanıp,
Ördek konsa da neyse.
Fukara biri mal edinip,
Soylular gibi halkı yönetip,*

Baş olsa da neyse).

Bu mısralarda idraki zor, insan aklını, arzusunu, ihtiyaçlarını dikkate almayan umursamaz dünyadaki insan ve onun ömrü ön plana çıkarılmakta. İnsan hayatının dünyadaki bütün varlıklar arasında en değerlisi, âlemdeki bütün doğum, değişim, ölüm ve yeniden doğmalar içerisinde en mânâlısı olduğu anlatılmakta ve nihayetinde insan ömrünün kısalığı, bu ömrün trajik olduğu gerçeğinin başta gelen kanıtı olarak gösterilmektedir.

¹⁵⁸ Ak aska zoulor ey pasayıp ä,

¹⁵⁹ Saz bolgonu dou kurusun ä.

¹⁶⁰ Armanı küçtüü ey omurdun ä,

¹⁶¹ Ättäñ, dünyä yey munçalık ä,

¹⁶² Az bolgonu dou kurusun ä.

(Ak doruklu dağlar alçalarak,

Sazlığa dönmesi ne garip.

[Sonu] çok hazin [biter] bu ömrün,

- Ah, dünya - bu kadar

Kısa olması, ne garip).

¹⁶³ Kök aska zoular ey pasayıp ä,

¹⁶⁴ Saz bolgonu dou kurusun ä,

¹⁶⁵ Küyütü küçtüü ey omurdun ä,

¹⁶⁶ Kanteyin dünyä yey munçalık ä,

¹⁶⁷ Az bolgonu dou kurusun ä.

(Mor doruklu dağlar alçalarak,

Saz olması, ne garip.

[Sonu] çok hazin [biter] bu ömrün,

-Ah, dünya - bu kadar

Kısa olması, ne garip).

Metinde *ölüm* kavramı sezilebilir, tanınabilir, sıfatlaştırılabilir bir kavram olarak yansıtılmakta ve kesin çizgilerle ayrılmış zaman ölçütleriyle belirtilmekte. Bununla beraber ömür, bir kişinin “diri” olarak geçirdiği gün, ay ve yıl gibi zaman dilimlerinden oluşan basit bir olay değil. Kısacası ömür, yaşanınca ancak ömür olabiliyor. Aksi takdirde her geçen gün, ay ve yıl ömür olarak kabul edilmez. Yani boşa geçen yılları ömür olarak saymamış “köhne” Kırgız.

6. Mutluluk ve Gönül Kavramları

Bu didaktik türküde sevinç ve mutluluk kavramları da aydınlatılmış durumda. Metne baktığımızda ancak mutlu bir şekilde geçirilen ömrün gerçek ömür olduğu, mutsuz geçen ömrün ömür olarak sayılmadığı

hatta mutsuz ömrün başlamamasının daha doğru olacağı belirtilmekte. Fakat bu mısralarda yansıtılan mutluluk kavramını bilimsel olarak açıklamak kolay değil. Bu kelime kişinin hayatına, kaderine ve idealine göre farklı anlam kazanabilir. Mesela Mamaziya Ava için en büyük mutluluk, memleketi olan Alay'ı bir kez olsun görebilmektir. Mamaziya Ava'nın üzüntüsünü, kederini yansıtan aşağıdaki mısralardan aynı zamanda onun mutluluk idealini de çıkarabilmek mümkündür:

¹⁶⁸ Cärätkäni dey çın bolso yä,

¹⁶⁹ Cäy-cäyigä dey koyvoyv'äy ä.

¹⁷⁰ Cäştiktin sürüp douranın ä,

¹⁷¹ Cäşöögö közüñ äy toyvoyv'äy ä.

¹⁷² Cäşärip közdön äy nur ketip ä,

¹⁷³ Cän çıkpaytıgan äy bolvoyv'äy ä.

(Yarattığı bir gerçek ise,

Yerli yerine koymaz mıydı.

Gençlik devranını sürdürüp,

Hayâta gözün doymaz mıydı.

Yaşarıp gözler, feri sönüp,

Can çıkmasaydı, olmaz mıydı?)

¹⁷⁴ Böksörgön köñül ey tolvoyv'äy ä,

¹⁷⁵ Bändägä baktı ey konboyv'äy ä.

¹⁷⁶ Bändädä baktı cok bolso yä,

¹⁷⁷ Baştalvay omur äy soolvoyv'äy ä.

(Boşalan gönül dolsaydı,

İnsanın baht [kuşu] konsaydı.

Mademki insanda baht yoktur,

Ömür [gülü] açılmadan solsaydı).

¹⁷⁸ Öksügön köñül ey tolvoyv'äy ä,

¹⁷⁹ Ädämğä baktı ey konboyv'äy ä.

¹⁸⁰ Ädämädä baktı ey cok bolso yä,

¹⁸¹ Ovaltan omur ou soolvoyv'äy ä.

(Dertli gönül dolsaydı,

İnsana baht [kuşu] konsaydı.

Mademki insanda baht yoktur,

Ömür [gülü] açılmadan solsaydı).

Demek ki insanoğlunun her türlü tabiat ve hayat koşulunda ayrıca farklı psikolojik hâllerde kendisini mutlu ya da mutsuz sayma durumunu hissettiren şey gönüldür. Söz konusu didaktik türküye göre kişinin gönlünün rahat olması, gönül sahibinin mutluluğuna işarettir. Burada gönül, ömrün değeri, aynası şeklinde tasavvur edilmekte. Bu duruma tarihî ve felsefî açıdan yaklaştığımızda ise ortaya çok ilginç sonuçlar çıkmakta.

Günümüze kadar gerek tarihçiler gerekse diğer bilim adamları tarafından doğruluğu kabul edilen görüşe göre, göçebe bir hayat tarzı benimseyen, “savaş demokrasisi devri”nden yeni çıkan halkların *gönül*, *duygu*, *his* gibi kavramlarla fazla içli dışlı olması pek mümkün değildir. Yine yaygın olan görüşe göre, bu kavramlarla göçebe değil de yerleşik hayata geçmiş, şehirlerde yaşayan, düşünce kültürü olgunlaşmış, bilimsel gelişmeler kaydetmiş insanlar tanıştıktır. Konar-göçer, hayatını avcılık ve hayvancılıkla geçiren, geçimini savaş ve yağmayla temin eden, yaşamının temeli kaba kuvvete dayanan halkların düşünce sisteminde insanın nazik duyguları, hisleri ya da romantik düşünme yetisi yerine fizikî gücü, dış görünüşü, karakterinin sert ve sinirli oluşu ideal olarak görülmeliydi. Üstelik kahramanlık destanlarının gelişmesinin ve yayılmasının nedenleri de bu prensipteki hayat tarzıyla ilgili olmalıydı. Bütün bunlar doğru olsa bile sadece madalyonun bir yüzünü teşkil eder. Madalyonun öteki yüzünü unutmamak gerekir.

En azından, insanoğlunun özünü oluşturan gönül kavramının didaktik ve lirik nitelikli sözlü ve yazılı kaynaklarda yaklaşık bin yıl önceden başlayarak geçmesi bile Türk medeniyetinin gelişme sürecinin Avrupalılarca sınırları belirlenen kuralların dışına çıktığını, kalıplara uymadığını kanıtıyor. Günümüzden bin yıl önce Türkçe kaleme alınan “Kutadgu Bilig” adlı eser üzerinde çalışan Prof. Dr. Zafer Önler’in ortaya çıkardığı sonuç manidardır. Kutadgu Bilig’teki deyimleri araştıran Önler’in derlediği örnekler arasında temel ögesi “gönül” olan misallerin çok fazla olması önemli bir tespittir. Demek eski Türk şiirinde “gönül” redifi ile yazılan onlarca şiir, Prof. Dr. Muhsin Macit’in de belirttiği gibi, durduk yere ortaya çıkmamıştır. Bu didaktik şiirin de bahsini ettiğimiz o medeniyetin bir ucu, sözlü olarak günümüze kadar gelen bir dalı olduğu şüphesizdir. Bütün bunların tamamı açılmayı bekleyen hazine, günü geldiğinde aydınlığa kavuşacak ve muhataplarıyla buluşacak bir zenginliktir elbet... İşte o zaman atalarımıza kültürden medeniyetten uzak diyenlerin ağızları ebedî kapanacak.

7. Poetik Yapı

Bahsini ettiğimiz türkü metninde bu çetrefilli felsefî kavramların yanı sıra hayatın güzel ve tatlı olduğu kadar kısa ve trajik oluşunu da yansıtabilmek için son derece güzel, sembolik ve lirik imajlar, sanatsal bir anlatım tarzı ve üslup kullanılmıştır. Yukarıda verdiğimiz örnekten de anlaşılacağı gibi anne, baba, ağabey ve yenge ile alakalı dizelerde bu “kişiler”in toplumsal hayattaki rolleri ön plana çıkarılırken gençlerle ilgili dizelerde daha çok vücut ve hareketlerin güzelliği, endamlı oluş gibi özelliklere değinilmiştir. Örneğin:

¹¹ Kızgaldaktın dey gülündey ä,

¹² Kızıl bir şäyi dey türündey ä,

¹³ Mövölüü darak ey şagınday ä,

¹⁴ Meerimi künnün ey tavınday ä,

¹⁵ Kızdar ölvös ey bolsoç’äy ä. [...]

(*Gelincik çiçeği gibi,*

Kırmızı ipeklinin deseni gibi,

Meyveli ağacın dalı gibi,

*Şefkati güneş sıcağı gibi,
Kızlar ölmez olaydı).*
²⁶ Ak cooluk başta dey gılaytıp ä,
²⁷ Ak döşünü dey bulaytıp ä,
²⁸ Alganını dey muñaytıp ä,
²⁹ Oynop bir oynu dey kanalek ä,
³⁰ Omurdun otun ou cagalek ä,
³¹ Cuvandar ölvös ey bolsoç'äy ä. [...]
*(Ak örtüyü başına gevşek bağlayan,
Ak gerdanı topluca olan,-
Evlendiği yârini mahzun ederek -
Oynayıp oyuna henüz kanmamış,
Ömrün ateşini daha yakmamış,
Körpe gelinler ölmez olaydı).*
³² Koroozdoy moynu dey koykoñdop ä,
³³ Kekilik kuştay dey keykeñdep ä,
³⁴ Keleñker çaçpak ey keñ sooru yä,
³⁵ Küygön go cardın ey coktooru yä,
³⁶ Kelinder ölvös ey bolsoç'äy ä.
*(Horoz gibi, boynunu dik tutan,
Keklik gibi baş oynatan,
Keleñker saçbağlı, geniş kalçalı,
Hasretle yârin hep arayacağı,
Gelinler ölmez olaydı).*

Şiirin poetik yapısı ve muhtevası farklı kavramları bir bütünlük içerisinde bulunduran ilginç bir dünya. Burada dile getirilen düşünce, fikir ve görüş, kısacası eserin içeriğini oluşturan bütün elementler ve yerine göre değişerek, yenilenerek süren kurgu birbiriyle son derece uyumlu.

Didaktik türkü metninin yirmi bentten oluşan ilk yüz dizesinde iç düzen ve muhteva son derece düzenli bir şekilde akmakta. Bentlerdeki dizelerin sayısı, anlama göre dörtten yediye kadar çıkabilmekte. Her bir bendin sonuna gelen “bolsoçu ay” redifi ile noktalanmış dize, bentte ifade edilmek istenen düşüncenin vurgulandığı mısra görevini üstlenmekte; bununla beraber bendin bütünlüğünü muhafaza eden, tempo bütünlüğünü koruyan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bentleri anlam olarak ele aldığımızda ise rediften de anlaşılacağı üzere keder, sıkıntı, istek ve pişmanlık yansıtılmakta. Şiirdeki mânâ ve lirizm duraksamadan gelişmekte. Şiiri okuyan ihtiyarın görünüşü,

mimik ve jestleri de şiirin içeriği ile paralellik göstermekte. İçerik, sonraki dizelerde duyguların köpürerek coşkuyla ifade edilmesine zemin oluşturmaktadır.

Bu halk şiirinin başlangıç bölümü “Kaysı birin oy äytäyin ä, Ättän arman äy, dünüyä äy ä” şeklindeki (101-102. dizeler) dizelerle sonuçlandırılarak şiirin ritminde, vurgusunda ve içeriğinde ciddi bir dönüşüm gerçekleşmekte. Bundan sonra, istekler, yerine gelmemiş arzular içeren bentler sona ererek, hırsın, dinamizmin ön plana çıktığı bentlere sıra gelir. Bentler bundan önceki dizelerde olmayan “... ölot ä” redifi ile süslenmiştir. Bu uygulama 102. dizeden başlayarak 127. dizeye kadar devam eder. Söz konusu redif, önceki bentlerdeki “bolsoçu äy ä” redifi gibi her bir bendin en son dizesinde değil, yirmi yedi dizeyi kapsayan dört bendin kafiyeli mısralarının akabinde kullanılmaktadır. Bununla beraber şiirdeki tempo ve ses düzeni değişirken dizelerin dinamizmi ve estetik tesiri artar. Bentlerdeki dizelerin de sayıca arttığı fark edilir.

Bundan sonraki bentlerde şiirin temposu yükselir ve duygu derecesi daha da artar. Artık temel mânâsı “... ölot” redifine yakın, bu redifi belli bir seviyede tamamlayan “bolot ä” redifi kullanılmaya başlanır. Fakat “bolot ä” redifinin devreye girmesiyle şiirin duygusal etkisi had safhaya taşınır. (128-142. dizelere bkz.). Bundan sonra ise birbirini anlam itibarıyla tamamlayan, şiirin içeriğini ve müzikalitesini güçlendiren “... mäyli ede äy” ve “... kurusun ä” redifli dizeler yer alır. Bu dizeler didaktik türkünün içerik açısından kadere baş eğme ve kabullenme hususlarını yansıtmakta, şiirdeki duygu seviyesi yavaş yavaş düşüşe geçmektedir. Böylece şiirin ifade tarzı nispeten basitleşerek içerik açısından finali hazırlayan bentlere sıra gelir ve şiir biter.

Bu şiirin ortaya çıkmasında poetik çağrışımın rolünün önemli rol oynadığı ortadadır. Ancak poetik çağrışım konusu, ayrıca incelenmesi gereken bir husustur.

Bu metin, basit, sıradan bir şiir metni değil, ölüm-ömür temasını konu alan bir senfoni... Göçebe bir halkın en damıtılmış kelimeleriyle, en derin düşünceleriyle, sülün sesi gibi nazik, güzel havasıyla, insanın kulağını okşayan makamıyla dikkatle örülen, yoğrulan, en mükemmel hâliyle bizlere sunulan kusursuz ezgi... Ya da Mamaziya Ava'nın söylediği gibi “bir dinlemelik basit, oradan buradan toplanan şiir” değil, içi derin, âlemin tamamını kapsayan didaktik türkü ve zaman geçtikçe önemi artan, tesiri güçlenen, Kırgız düşünce kültürünün gelişmişliğini açıkça ortaya koyan bir kaynak.

8. Paralelizm ve Kafiye

Bu didaktik türkünün poetik yapısının oluşturulmasında paralelizmin ve türlerinin üstlendiği rol göz ardı edilemez. Şiirdeki dizelerin, bentlerin arka plânına bakıldığında; psikolojik, stilistik ve poetik paralelizmin yeri elbette tartışılmaz. Örneklere geçmeden önce bu şiirin kurgusu açısından mânidar sayılabilecek bazı hususları da belirtmenin uygun olduğu kanaatindeyim. Paralelizm esaslı bentleri meydana getiren dizelerin Kırgız şiir geleneğine uygun tekniklerle kafiyelendirildiğini görmek mümkün. Bununla birlikte, şiirin büyük bir kısmını teşkil eden, kurgu ve kafiye sistemi bakımından kendi aralarında biçimsel ve içeriksel paralellikler gösteren ayrıca son dizeleri birbirleriyle kafiyeli olan “ikiz bent”ler diyebileceğimiz bir yapıyla karşı karşıyayız. Örneğin, ilk iki bendin son dizelerine bu açıdan bir bakalım:

⁰⁵ Baldar ölvös ey bolsoç’äy ä.

(Çocuklar ölmez olaydı).

¹⁰ Çaldar ölvös ey bolsoç’äy ä.

(İhtiyarlar ölmez olaydı).

Bu kafiye tertibi şiirin bundan sonraki bölümünde ise aşağıdaki gibi devam ettirilmiştir:

{¹⁵ Kızdar ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Kızlar ölmez olaydı).
²⁰ Uzdar ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Hanım ustalar ölmez olaydı).

{⁴³ Eneñ bir ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Annen ölmez olaydı).
⁴⁸ Ceñeñ bir ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Yengen ölmez olaydı).

{⁶⁷ Piriviz ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Pîrimiz ölmez olaydı).
⁷¹ İniviz ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Kardeşimiz ölmez olaydı).

{⁷⁸ Zayıvıñ ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Hanımın ölmez olaydı).
⁸³ Kayınıñ ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Kaynın ölmez olaydı).

{⁸⁸ Kunduz ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Kunduz ölmez olaydı).
⁹² Cıldız ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Yıldız, ölmez olaydı).

{⁹⁶ Zoolar bir ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Doruklar ölmez olaydı).
¹⁰⁰ Toolar bir ölvös ey bolsoç'ây ä.
(Dağlar ölmez olaydı).

Sırasıyla gelen üç bendin son dizelerinin kendi aralarında kafiyelendirilmiş olması ise sadece iki yerde görülmektedir. Bunların biçimsel temelinde üç unsurlu paralelizm ve kelimelerin eş anlamlılığına, eşsesliliğine dayanan poetik çağrışım bulunmaktadır. Örneğin:

- ²⁵ Ulandar ölvös ey bolsoç'äy ä.
(*Delikanlılar ölmez olaydı*).
- ³¹ Cuvandar ölvös ey bolsoç'äy ä.
(*Körpe gelinler ölmez olaydı*).
- ³⁶ Kelinder ölvös ey bolsoç'äy ä.
(*Gelinler ölmez olaydı*).
- ⁵⁵ Atañ bir ölvös äy bolsoç'äy ä.
(*Baban ölmez olaydı*).
- ⁵⁹ Avañ bir ölvös ey bolsoç'äy ä.
(*Amcan ölmez olaydı*).
- ⁶³ Tagañ bir ölvös ey bolsoç'äy ä.
(*Dayın ölmez olaydı*).

Bu dizeler de elbette paralelizm ve poetik çağrışım temelinde kurulmuştur. Örneğin, “ata”, “ava”, “taga” kelimeleri mânâ ve şekil olarak birbirleriyle yakın ve kafiye kurabilme potansiyeline sahip olmasaydı, bahsi geçen stilistik paralelizm ve bunun yardımıyla oluşturulan bentler meydana gelmezdi. Neticede bu didaktik şiirin bentlerinin son dizelerindeki kafiye sistemini sadece psikolojik paralelizmle –yani kafiyesini oluşturan temel sözcükler fonetik yapı bakımından birbiriyle yakın olduğu hâlde anlam açısından birbirine uzak bir paralelizm hadisesiyle- açıklamak yanlış olur.

Bentlerin son dizelerini kafiyelendirme sisteminin sadece paralelizmle alakalı olmadığı, bu durumun kendine has bir stilistik vasıta olduğu da açıkça görülmekte. Ama bu, üzerinde durduğumuz hususun sadece teorik boyutudur. Söz konusu durumun özünü tam mânâsıyla açıklayabilmek için sadece bu şiiri değil, onlarca şiiri inceleyerek fikir yürütmek mümkündür. Fakat şunu da belirtmeliyim ki kafiyenin bu şekilde kullanılması Kırgız sözlü geleneğinde seyrek rastlanılan bir durum. Ancak bu sözlü gelenek ürününe yazılı kültürün bir tesirinin olup olmadığını tahmin etmek de zor.

Aslında bu kafiye sisteminin eski Türk şiirinde kullanıldığını biliyoruz. Örneğin Kaşgarlı Mahmut'un bin yıl önce kaleme alınmış olan “Divan-i Lugat'it-Türk” adlı eserinde verilen şiir ve şiir parçaları genel itibarıyla Türk halklarının, bu halklar içinde ise Kırgızların sözlü gelenek eserlerinden faydalanılarak yazılmış. Bunların tamamında bizim incelediğimiz kafiye sisteminin kullanıldığı malum. Daha sonra bu kafiye sisteminin yazılı kültürde yani edebiyatta da kullanıldığını görüyoruz. Mesela Ahmet Yesevî'nin bütün şiirlerinde bu kafiye tertibi yer almaktadır.

Fakat tartışılmaz bir nokta var ki bu halk şiiri, çok eski zamanlardan beri halk arasında söylenegelse de, asırların imbiğinden geçerek nesilden nesile aktarılsa da zamanın estetik zevkine göre biçimi yenilense de asıl ruhunu korumuştur.

9. Metnin Bitiş Formülü

Didaktik türkü, psikolojik paralelizm kalıbında kurulan, Van Kırgızları sözlü geleneğinin lirik türlerinde, özellikle de aşıklık türkülerinde bir kurgusal element olarak sıkça kullanılan bitiş formülüyle son bulmaktadır.

- ¹⁸² Adırdagı dey altı arkar ä,
¹⁸³ Altoo gou birdey dä tülösün ä.
¹⁸⁴ Äcäl bir ölüm äy sanatı yä,
¹⁸⁵ Änä şu cerden ey tügösün ä.
(*Yamaçtaki altı arkar,*
Altısı birden tüyünü döksün.
Ecel ve ölüm türküsü,
İşte burada tükensin).
- ¹⁸⁶ Cändöödögü dey ceti arkar ä,
¹⁸⁷ Cetöö go birdey ey tülösün ä,
¹⁸⁸ Cäşöö bir, ölüm äy sanat'äy ä,
¹⁸⁹ Änä şu cerden ey tügösün ä.
(*Yamaçtaki yedi arkar,*
Yedisi birden tüyünü döksün,
Yaşam ve ölüm türküsü,
İşte burada tükensin).

Netice itibariyle bu halk şiirinde, ölüm denilen büyük gücün karşısında tüm varlıkların çaresizliğine ve birbirleriyle eşit olmalarına vurgu yapılmakta. Bununla beraber, insan eliyle yapılan gelip geçici dünya mülkü bir tarafa, günü geldiğinde bütün âlemi aydınlatan güneşin ferinin gideceği, yıldızların söneceği, başlangıcı olan her şeyin bir de bitişinin olacağı, fakat o bitiş noktasında yeni bir başlangıcın bulunacağı poetik bir biçimde ifade edilmektedir. Bu şiirde bitmek, yok olmak, ölmek kavramları trajik, kederli ve elemli bir tarzda anlatılmış olsa da sonsuza kadar yok olmadan, tükenmeden, bitmeden değil, aksine bir tekâmül sürecinden söz edilmektedir. Âlemdaki canlı cansız her şeyin ölüşü yeniden bir var oluşun başlangıcı gibi tasavvur edilmektedir. Dünya, sonu bilinmeyen daimi döngünün, devinimin sürmesi, zamanın ve mekânın bütünleşmesi şeklinde somutlaştırılmaktadır. Dünyada doğumun-ölümün, varlığın-yokluğun, iyiliğin-kötülüğün, soğukluğun-sıcaklığın, karanlığın-aydınlığın vs. bir bütünlük oluşturma kabiliyeti bulunan zıtlıkların mücadelesinden söz ediliyor. Bütün uçurumların günün birinde düzlük haline, düzlüklerin ise uçurum haline geleceği, zenginliğin fakirliğe dönüşeceği ve yokluğun ise bir gün varlık olacağı bu dünyanın sınırlarının en önemli anahtarları olarak sunulmakta.

Esasen bu türkü, öyle her yerde, rastgele bir zamanda söylenebilecek türkülerden değil. Daha çok, bir duyduğunu bir daha unutmayan insanların hafızasının derinliklerinde yaşayarak, ölüm, ömür konularının gündeme geldiği anlarda dile geliyor ve kederli bir ezgiyle söyleniyor. Çünkü şiirin asıl teması ecel ve ölümdür. Ölüm kavramı ise Pamir Kırgızlarının âdetlerine göre öyle hemen her yerde herhangi biri tarafından ağza alınması hoş karşılanan kavramlardan değil.

Nitekim Mamaziya Ava ile şayet gücünün kuvvetinin yerinde olduğu, ölümü pek aklına getirmediği çağlarında tanışsaydım bu şiiri derleyebilmem için canıgönülden yardım eder miydi? Kim bilir? Hastalıklarla, ecelle mücadele ettiği döneminde onunla tanışmam belki de benim için bir şanstır. Ne olursa olsun, neticede Kırgız sözlü geleneğindeki ölüm ve ömür ile alakalı söylenen didaktik türkülerin en mükemmelini bulmak, kayıt altına almak ve ilim âlemine duyurmak bana nasip oldu. Buna da şükür...